

SLEKT OG DATA

MEDLEMSBLAD FOR SLEKT OG DATA

I ÅRGANG I 30 I NR. 2 I 2019 I

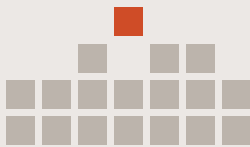
TEMA:

Gård og grunn

Skifter

Branntakster

Flyfoto

MEDLEMSBLAD

for Slekt og Data.
Utkommer med
4 nummer pr. år

ABONNEMENT

for bibliotek og liknende
institusjoner kan tegnes
for kr 550,- pr. år.

ANNONSER

Anne Schiøtz

E-POST:

generalsekretar@slektogdata.no

TLF.: 22 42 24 00

SLEKT OG DATA

POST/BESØKSADRESSE:

Øvre Slottsgate 2B,
0157 Oslo

TLF.: 22 42 24 00

www.slektogdata.no

REDAKTØR

Anne Schiøtz

E-POST:

generalsekretar@slektogdata.no

REDAKSJONSLEDER

Ida Bergitte Andersen Hundvebakke

E-POST:

idah@slektogdata.no

OPPLAG

9750

DESIGN OG LAYOUT

Morten Hernæs,
07 Media

TRYKK

07 Media

SLEKT OG DATA

INNHold

LEDER

- 2** Gård og grunn
– merket av tidens tann

TEMA

GÅRD OG GRUNN

- 6** Noen kilder til
dine forfedres eiendom
- 9** Branntakster
- 12** Hva kan skiftene si
om en families velstand?
- 17** Norge sett fra luften:
Flyfoto som kilde
- 22** Boligrekvirering
under andre verdenskrig
- 26** Hvordan kan du finne
folk som har flyttet?
- 28** Gamle kart som kilde
- 32** Jordskiftearkiv
og gardshistorie
- 36** Husmannsvesenet
- 39** Telefonkataloger
og adressebøker
- 40** Hva står det i folke-
tellingen fra 1920?
- 42** Hva betyr etternavnet ditt?

STEMMERETTSJUBILEUM

- 44** 1919 – året da de
fattige fikk stemmerett

DNA

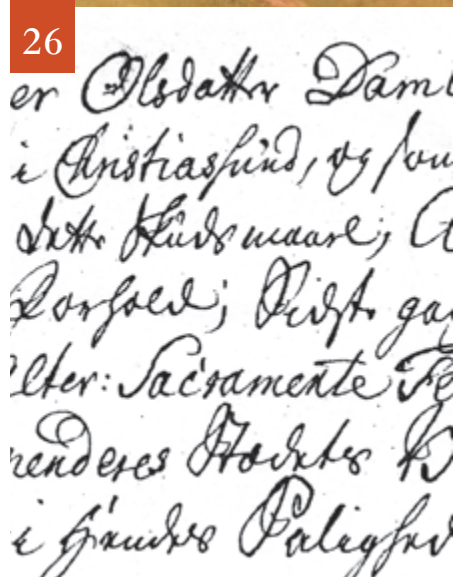
- 46** De vanligste spørsmålene
om DNA-testing

FORSIDEN

Familie fotografert foran huset sitt.

FOTO: SIMEN BAARDSETH/ANNO DOMKIRKEODDEN

Gård og grunn – merket av tidens tann

Denne gang er medlemsbladet *Slekt og Data* viet temaet «Gård og grunn». De fleste slektsforskere har brukt av bygdebøker som et verktøy i slektsforskningen sin. Mange bygdebøker har oversikter over slekts- og gårdshistorien til gårdene og eiendommene i bygda som bygdebøkene omhandler. Bygdebøkene bygger i stor grad på informasjon som er innhentet gjennom intervjuer av eiere og beboere på gårder og eiendommer, i tillegg til møysommelig innhenting av informasjon fra en rekke arkivkilder. For noen kan arkivmateriale til gård og grunn være velkjent materiale, men for mange vil nok dette være et ganske ukjent territorium hvor man i liten grad vet hva som finnes av interessante opplysninger for slektsforskere. I dette nummeret av *Slekt og Data* vil du få presentert ulike kilder som du kan bruke for å finne gårds- og eiendomsinformasjon.

På mange måter vil arkivmateriale knyttet til gårds- og eiendomsinformasjon kunne vise hvordan dine slektninger bodde og livberget seg. Gjennom brann-

takstene vil du kunne få et innblikk i hvordan husene som dine slektninger eide og bodde i, var bygget og hva slags materialer de benyttet. Gjennom eldre kart og kart fra jordskiftevesenet vil du kunne se hvordan gårder har byttet kommunetilhørighet, hvor grensene har gått mellom gårder og hvordan gårdsparter har byttet eier. Gjennom eiendoms-matrikler og pantebøker vil du kunne få innblikk i gårdens og eiendommenes skiftende eierforhold.

I mange år var det primært skifte- og tinglysingsmateriale som var de mest brukte inngangene til eiendomsmateriale, men de senere årene har det blitt laget en rekke nye offentlige kart- og visnings-tjenester for eiendomsinformasjon. Samtidig har arkivinstusjonene, både interkommunale og statlige, hatt fokus på å digitalisere arkivmateriale som byggesaksarkiv, branntakstmateriale og kartmateriale fra utskiftningsvesenet. Dette vil på sikt kunne føre til økt tilgjengelighet til eiendomsinformasjon for slekts- og lokalhistorikere spesielt og allmennheten generelt.

Morten Thoralvdsen
LEDER I SLEKT OG DATA

// På mange måter vil arkivmateriale knyttet til gårds- og eiendomsinformasjon kunne vise hvordan dine slektninger bodde og livberget seg. //

Norsk bolighistorie

Fra røykfulle allrom med jordgulv og vegger uten vinduer, til komforten vi har i dag. Norske boliger har endret seg drastisk gjennom hundreårene.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

– Frem til 1700-tallet kan boligene i Norge stort sett oppsummeres som røykfulle tømmerhus, med et røykhull i taket for å slippe røyken ut. Det fantes ikke vinduer og gulvet var av jord. Møblene var veggfaste og mesteparten av det som fantes inne i huset var nyttegjenstander, sier Thorstein Hernes, museumspedagog på Maihaugen.

Utover 1700-tallet skjedde det store forandringer. Jordgulv ble tregulv. Pipe kom på plass og ovnen ble

flyttet til hjørnet. Da vi fikk egen glassproduksjon her til lands fikk også husene vindu. For vinduer var ikke nødvendigvis så lett å importere fra utlandet. Byggestilen ble også endret, og i det Akerhusiske forsvarsstift ble akershusiske stuer vanligere og vanligere. Dette er hus med et hovedrom, ett til to siderom og inngang på langsiden. Forbedringene i boforholdene gav bedre helse, noe som blant annet resulterte i at barnedødeligheten gikk ned.

Gårdstun med familie
foran hovedbygning på Røros.
FOTO: IVER OLSEN/RØROSMUSEET

●
Bilde tatt i en arbeiderbolig i Oslo i 1930. Her bodde folk tett og ofte i nærheten av arbeidsplassen sin.
FOTO: NANNA BROCH/OSLO MUSEUM

ØKT KJØPEKRAFT

Fra midten av 1800-tallet økte kjøpekraften og folk begynte å kjøpe ting utenfor gården. Tidligere eide folk mest bruksgjenstander de selv hadde laget.

– Men vi ser at folk først og fremst prioriterte å kjøpe redskap før de kjøpte andre ting. Som slåmaskin før komfyr, sier Hernes.

BÅDE STORE OG SMÅ TUN

Gårdstun på 1800-tallet kunne være store.

– I Gudbrandsdalen, som er det området jeg har jobbet med, kunne de største gårdene ha 200 hus totalt. Det var kanskje 40 hus på tunet som ble bygget og forbedret gjennom mange generasjoner; altså en ættegård. I tillegg kunne det være båtnaust, husmannsplasser, løer og alle setrene. Hvor mye en gård ble solgt for kunne variere mye. Jeg vet at min slektsgård ble solgt for 28 000 kroner i 1928. Den var på nesten 1000 mål og hadde cirka 20 hus totalt, sier Hernes.

Han legger til at det historisk har vært geografiske forskjeller i byggeskikker. I Trøndelag er for eksempel trønderlån, som er kledde toetasjes våningshus, med generasjonsboliger som henger sammen i et langt hus vanlig. Andre deler av landet har andre skikker. Som Jæren og deres jærhus, et enetasjes våningshus med steinkledd værvegg. Det har også vært forskjeller mellom klassene. Embetsmannsfamilier fikk blant annet raskere moderniserte hus enn familier med mindre økonomiske ressurser.

FRA BESTEFAR TIL BARNEBARN

Bygging av gård og grunn har tradisjonelt vært gjort av eieren selv eller lokal arbeidskraft. Kunnskapen om dette har gått i arv.

– Stort sett var det bestefar som lærte opp odelsgutten, siden odelsguttens far var opptatt med å administrere gårdsarbeidet. Alle hadde sin egen teknikk og man kan derfor se små variasjoner i for eksempel hvordan et hus er laftet, sier Hernes.

MUR OG STEIN SOM BRANNFØREBYGGENDE MATERIALE

Med den industrielle revolusjonen og etablering av fabrikker i byene kom det nye endringer i boforhold og boligutvikling.

– I de største byene ble hus bygd i mur og stein i frykt for brann. Mens det i mindre byer, som Lillehammer, var trehusbebyggelse som vokste frem. Noen flyttet også husene sine fra bygda til byen, hvor de laftet huset sitt opp på ny tomt. Nye byggeteknikker gjorde det også enklere å reise hus fortere enn før, sier Hernes.

Hvor en person bosatte seg i en by ble ofte avgjort av arbeidsplassens plassering.

– Boliger ble ofte bygget i nærheten av fabrikkene, og arbeiderne flyttet dit. Der bodde folk tett i tett. Om natta ble skuvsengene dratt frem og folk sov trangt i små rom, sier Hernes.

Også på gårdene kunne det bo mange mennesker. – Antall beboere varierte med sommer og vintersesong og gjøremålene på gården, og var begrenset av mattilgangen og hvor mange mennesker gården kunne produsere mat til. Det igjen var begrenset av antall drøvtyggere som produserte husdyrmøkk, som brukes som gjødsel. Antall husdyr var igjen begrenset av tilgangen på vinterfôr til dyra, høy, kvist, løv og mose, sier Hernes.

ISOLASJON OG TOALETT

Utover 1900-tallet utviklet komforten seg gradvis.

– Før ble det isolert med mose og leire, og etter hvert med to lag papp med luft imellom. På 1950-tallet kom det ordentlig isolasjon. På 1950-tallet hadde også de fleste begynt å få innlagt vann og toalett. Vann og strøm kom først til byene. Utviklingen gikk senere på bygda. I byene hadde mange innendørs toalett allerede på 1920-tallet, mens folk levde med utedo på bygda helt til 1970-tallet. Hvor raskt utviklingen gikk har blant annet sammenheng med utbyggingen av kloakksystemer, sier Hernes.

Noen kilder til dine for

Vil du finne ut mer om eiendommen hvor dine forfedre bodde? Her får du noen tips til arkivmateriale du kan lete i.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

PANTEBØKENE

Dette er en av de aller viktigste kildene til eiendommer. I pantebøkene kan du blant annet lese om kjøp og salg av eiendommer, skylddeling – altså når en eiendom ble delt i to og grensebeskrivelser, også kalt grenseoppganger. I pantebøkene kan det også stå hvor mye pant banken hadde i eiendommen. Pantebøkene ble ført fra 1600-tallet, men ble vanlige fra 1700-tallet. På digitalarkivet.no kan du finne digitaliserte pantebøker frem til 1950.

Pantereister og gammel grunnbok er inngangen til å finne aktuelle dokumenter i pantebøkene. Gammel grunnbok overtok for pantereisteret fra 1935. Forretninger/dokumenter som da fremdeles var gyldige ble overført til gammel grunnbok. I gammel grunnbok/pantereister finner du opplysninger om hva slags forretning som er tinglyst, og når det skjedde. Videre er det en referanse til panteboknummer og sidetall som du bruker for å finne selve dokumentet i panteboken.

En inngang til å finne eiendomsopplysninger er å skrive inn gårds- og bruksnummer på nettsiden media.digitalarkivet.no/self-service/grbb. Da får du tilsendt historikken til eiendommen på e-post. Vet du ikke hvilket gårds- og bruksnummer eiendommen hadde, kan du søke opp dette på seeiendom.no. Der kan du også se hvem som eier eiendommen i dag. Du finner en guide til hvordan du bruker disse to sidene i kombinasjon på våre nettsider.

HVA GJØR DU OM NOE IKKE VAR TINGLYST?

Da kan arkivene etter lensmennene og sorenskriverne være verdt å ta en kikk i. En tinglysning er en offentlig kunngjøring av en eiendomsoverdragelse. Om noen ikke tinglyste en eiendomsoverdragelse vil ikke dette stå i pantebøkene. I stedet kan det være ført i for eksempel åstedsprotokoller, tingbøker og ekstrarettsprotokoller som finnes i sorenskriverarkivene. Hos sorenskriveren, samt i lensmannsarkivene, kan man finne opplysninger

om skjønn og ekspropriasjoner. Arkivene etter sorenskrivere og lensmennene finnes i statsarkivene. Disse er i liten grad digitalisert og det kan være lurt å ha litt ledetråder som årstall og andre opplysninger å gå etter om du skal gi deg i kast med eiendomsletting i disse.

AUKSJONSPROTOKOLLER

Gjennom historien har det alltid vært noen som ikke har klart å betjene gjelden sin, og i verste fall har eiendommen deres og tilhørende eiendeler havnet på offentlig auksjon. Dette var blant annet ikke uvanlig i de harde 1920- og 1930-årene. Disse offentlige auksjonene ble ført i auksjonsprotokoller som ofte inneholder veldig detaljerte oversikter over eiendelene som ble auksjonert bort.

Auksjonsprotokollene finner du i lensmannsarkivene, som ligger i de ulike statsarkivene. Disse er ikke digitalisert.

TINGBØKER

I tingbøkene, som er arkivmateriale som gir oss informasjon om rettssaker og andre juridiske hendelser, finnes det også opplysninger om tinglysing ved kjøp og salg av eiendommer, samt om leie av jordeiendommer. Ved rettssaker måtte de involverte dokumentere hvor de bodde, og i noen tilfeller måtte de legge frem skjøter på det de eide. Dette materialet strekker seg tilbake til midten av 1600-tallet. Tingbøkene fram til rundt 1800 er digitalisert under *Rettergang og straff* på digitalarkivet.no.

SKIFTEPROTOKOLLER

Skifteprotokollene finnes helt tilbake til 1600-tallet, og gir opplysninger om fordeling av eiendeler, for eksempel etter et dødsfall. I skiftet kan det stå hvor mye noen eide i en gård og at arvingene har fordelt verdiene i denne

fedres eiendom

Ukjent familie med en hund utenfor inngangen til et hus. FOTO: OLE M. MARTINSEN/ANNO DOMKIRKEODDEN

i

Det er mange kilder som kan fortelle historien til de som har bodd i et hus.

FOTO: HÅKON PRESTKVÆRN/ANNO DOMKIRKEODDEN

innbyrdes. Les mer om skiftene i en egen artikkel i dette bladet. Du finner skifter på digitalarkivet.no og i statsarkivene.

MATRIKLER OG JORDEBØKER

Her kan du få opplysninger om størrelsen på gården, hvem som var eier, hvor mye eieren av gården måtte betale i skatt og eventuelt størrelsen på buskapen og avlingene. Dersom du er heldig, kan du også få opplysninger om når eieren fikk skjøte på gården.

Matriklene og jordebøkene finner du i Riksarkivet, i statsarkivene og på digitalarkivet.no.

AVISER

Aviser kan du blant annet finne mange av på Nasjonalbibliotekets nettsider. Her kan det stå oversikter over tinglyste eiendommer. Blant annet fantes det en avis som het *Norsk Kundgjørelsestidende*, senere kalt *Norsk Lysingsblad*, hvor forskjellige offentlige kunngjøringer stod, slik som inngåelse av ekteskap, eiendom og konkurs.

ANDRE KILDER

I enkelte kildeserier fra 1600- og 1700-tallet vil det også finnes opplysninger om eiendomsforhold. Dette gjelder for eksempel lensregnskap, stiftamtsturegnskap, fogde-regnskap og byregnskap. Alt dette finnes under *Regnskap og skattemateriale* på digitalarkivet.no.

Se også de andre kildene som står nevnt i egne artikler i dette bladet.

KILDE: Jonny Lyngstad og Terje Nomeland/Arkivverket

Branntakster

*Er du på jakt etter beskrivelse av en gammel bygning?
Da må du undersøke takseringene i forbindelse med brannforsikring.
Vi snakker da om beskrivelse av bygninger i byene på midten av 1700-tallet
og fram til rundt 1950, og på landet fra 1846 til rundt 1950.*

■ ROGER TRONSTAD
■ Statsarkivet i Kristiansand

Mange ønsker å vite om det eksisterer gamle beskrivelser av et hus. Noen ønsker dette for å flette beskrivelsen inn i slektshistorien for å få fram hvordan de enkelte familiene bodde. Andre trenger opplysningene ved restaurering av huset, mens enkelte vil ha dokumentasjonen i forbindelse med kjøp og salg av eiendommen.

En av våre viktigste kilder til beskrivelser av hus er branntakstene, og det er disse vi skal fokusere på i denne artikkelen.

DET STARTET I BYENE MIDT PÅ 1700-TALLET

Ved forordning i 1761 ble et system for brannforsikring innført i byene i Danmark. I Norge var Risør en av byene som valgte å innføre en lignende taksering det året. Der ble det satt opp en kort beskrivelse av hver bygning med opplysning om blant annet antall rom og ovner, takstsum og eierens navn. Andre norske byer innførte branntaksering i 1765, for eksempel Kristiansand. Et unntak er Kristiania som hadde en frivillig brannforsikringsordning allerede fra 1755.

En forordning i 1767 påla brannforsikring av bygninger i alle norske byer. Alle hus skulle takseres hvert tiende år. Det kunne også skje før det hadde gått ti år om huset for eksempel var vesentlig forbedret eller hadde fått et tilbygg. Takseringsarbeidet ble utført av en gruppe utnevnte taksasjonsmenn. Denne gruppen bestod gjerne byens brannmester, en snekkermester, en murermester og en annen håndverker.

BYGÅRDENE BESKRIVES

De eldste branntakstene er som regel kortfattede, men de øker i informasjonsmengde jo lenger fram i tid vi kommer. Et eksempel på en kort beskrivelse av en beskjedne eiendom i Kristiansand fra 1765 er dette:

«Anne Jensdatter Liens tilhørende lidet Huus bestaar af 2de Værelser med 1 Kackelovn, samt Kiøcken med Skorsteen. I Gaarden en Sidebygning til Hestestald.»

I 1767 får vi vite at huset besto av én etasje. At det var en tømmerbygning, framgår i 1787. Da står det også at kjøkkenet hadde bakerovn og at huset hadde tre fag vinduer. I 1797 hadde huset fem fag vinduer. Da hadde huset også et spiskammer, og vi får vite at det var en murt kjeller under huset. Slik kan vi følge et hus for hvert tiår framover til det eventuelt ble erstattet av en ny bygning.

I branntakstene står også husenes nummer. Noen steder kalles nummeret som ble brukt ved branntaksering for brannnummer. For noen byer oppgis også bydel, kvartal, rode eller gatenavn. Mange større byer var inndelt i kretser som ble kalt roder der rodemesteren i hver krets hadde ansvaret for branntilsynet. Uansett finner du som regel enkelt ut hvilken gateadresse eiendommen tilsvarer i dag, for eksempel ved å sammenligne med panteregistrene. Disse kan du lese mer om i artikkelen om kilder til eiendom i dette bladet.

I mange tilfeller kan du også få flere detaljer om huset. For eksempel at huset var en laftet tømmerbygning med bord- og steintak og kjeller, og vi får husets lengde, bredde og høyde og antall etasjer og vinduer.

Uthusene var ofte av bindingsverk. Noen beboere hadde eget bryggerhus med bakerovn og innmurt kobberkjele og jerngryte.

Ved å granske alle branntakstene for en enkelt by-eiendom kan du få et bilde av hvordan både våningshuset og uthusene har utviklet seg gjennom 200 år. Så kan du supplere med bygningsbeskrivelser fra andre kilder som pante-, auksjons- og skiftedokumenter fra første halvdel av 1700-tallet etterhvert. Les mer om disse kildene i en egen artikkel i dette bladet.

LOVEN AV 1845 – TAKSERING STARTER PÅ LANDET

I 1845 kom en ny lov om brannforsikring av bygninger. Fra nå av ble det frivillig å forsikre bygningene i byene, men de aller fleste valgte likevel å fortsette i forsikringsordningen.

Også på landet skulle brannforsikring være frivillig, skjønt det var det også før 1845-loven. Før 1845 var det imidlertid få vanlige bygninger på landet som ble forsikret – ofte gjaldt det rikmannsgårder og embetsgårder. Men fra 1846 valgte de fleste bygdefolk å brannforsikre hus og uthus. Et unntak var husmannsbygninger. Disse bygningene er det også vanskelig å finne beskrivelser av i andre arkiver.

Som i byene skulle bygninger på landet takseres hvert tiende år, og oftere hvis det skjedde større bygningsmessige endringer. På landet var som regel lensmannen takstbestyrer.

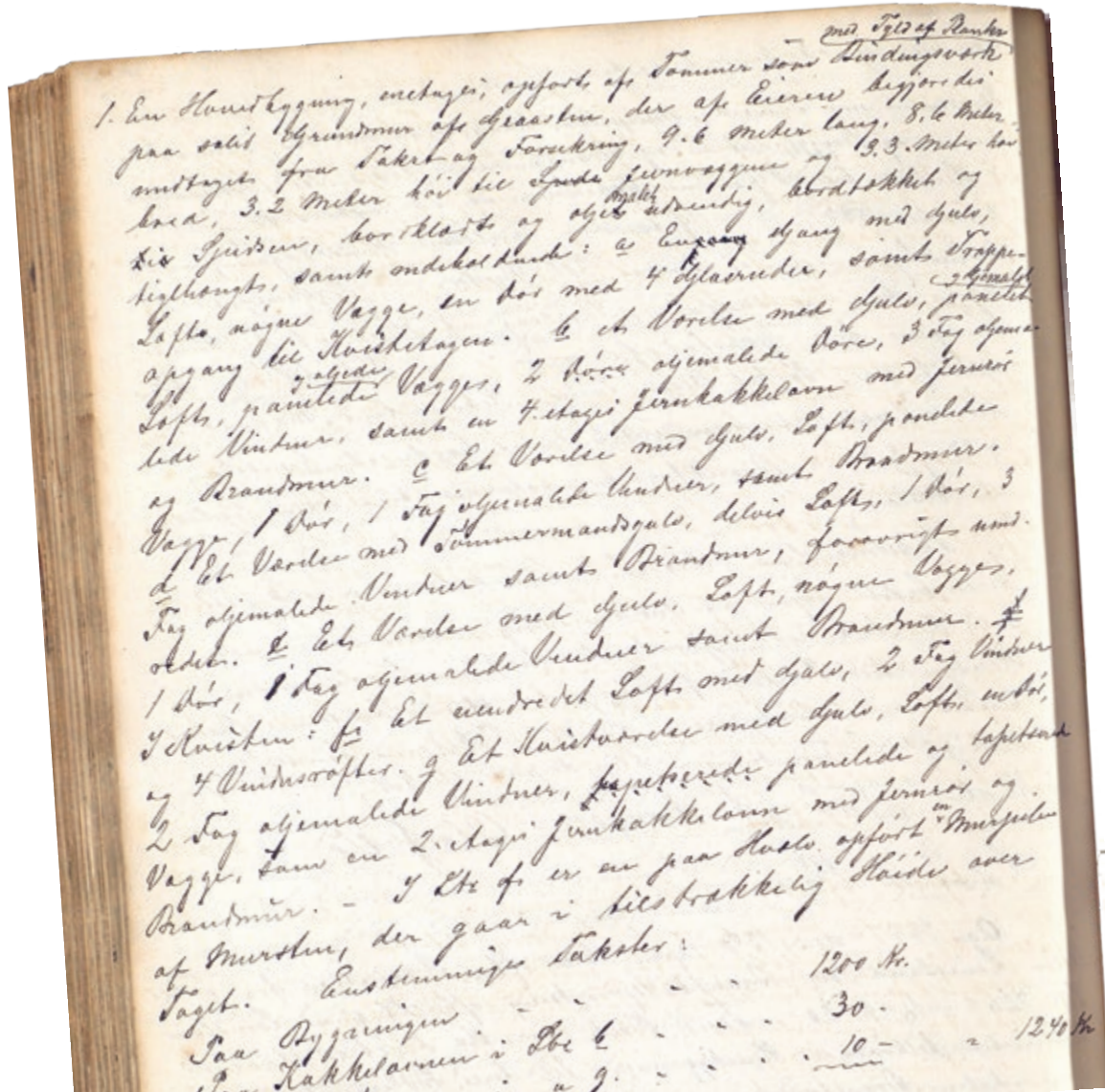
Bygningene i bygd og by ble inndelt i forskjellige brannforsikringsklasser. Billigst var det å forsikre murhus, mens spinkle uthus med spon eller halm på taket var dyrest. Det var uansett alltid billigere å brannforsikre på landet enn i byene. Det hadde å gjøre med avstanden mellom eiendommene.

MALING, TAPET OG INNLAGT VANN

Innledningsvis i dokumentene, delvis også før 1845, står dato for forrige takst. På den måten kan du jobbe deg bakover med utgangspunkt i en av de nyeste takstene. Eiendommene på landet er normalt oppgitt med matrikkel- og løpenummer, fra 1880-årene med gårds- og bruksnummer. For eksempel kunne gården Berg ha matrikelnummer (eller gårdsnummer) 14, og så hadde hvert bruk under Berg sitt eget navn og løpenummer (eller bruksnummer) fra 1 og oppover. Byeieendommer er ofte angitt med gatenavn og matrikelnummer, og etter hvert gatenummer. Først er bolighus beskrevet, deretter uthus, boder og utedo.

For våningshus i by og bygd får vi som regel oppgitt antall og type rom, og om rommene var panelt, malt eller tapetsert. Antall dører, vinduer og ildsteder er også registrert. Benker og annet veggfast inventar kan være nevnt og for eksempel maskineri i industribygg. Fra tiårene rundt 1900 får vi ofte opplyst om huset har fått vann, badekar, avløp og elektrisitet.

Det ble ikke laget kart eller tegninger i forbindelse med branntakstene, verken før eller etter 1845.

Utsnitt av branntaksten for hovedbygningen på gnr. 25, bnr. 7 i Tveit i 1887. STATSARKIVET I KRISTIANSAND

Her ser vi trehuset i Markens gate 32 i Kristiansand. Huset ble oppført ikke lenge etter bybrannen i 1734, da det forrige huset brant. I 1777 heter det for eksempel at huset hadde to etasjer, med to værelser nede med jernkakkelovn, kjøkken med skorstein og innmurt kobberkjele med bakerovn. I andre etasje var det to værelser uten ovn. I februar 2019 vedtok bystyret at huset kan rives. FOTO: ROGER TRONSTAD (2008)

KILDENE

Forsikringsordningen ble som regel kalt «Den Almindelige Brandforsikrings-Indretning for Bygninger». Fra 1913 ble navnet endret til Norges Brannkasse.

Som hovedregel finnes branntakstene i to eksemplarer. Det ene ble sendt inn til de sentrale brannforsikringsmyndighetene. Dette eksemplaret ligger i dag i Riksarkivet. Det andre eksemplaret ble beholdt lokalt og har som regel vært oppbevart i statsarkivene. I mange tilfeller har det ene eksemplaret gått tapt. Da er det viktig å sjekke på det andre stedet. I noen tilfeller finnes et tredje eksemplar, for eksempel i amtmannsarkivet i statsarkivene..

Mange av branntakstprotokollene som vanligvis har vært oppbevart i statsarkivene, er nå skannet. Snart skal alle være skannet for hele landet og lagt ut på digitalarkivet.no. Protokollene for noen statsarkivdistrikt

vil bli overført til oppbevaring i Mo i Rana etter skanning, og de blir dermed ikke lenger tilgjengelig lokalt i original. Alle branntakster som blir oppbevart i Mo i Rana, skal være skannet i sin helhet. Det er bare hvis noen av skanningene/bildene gir for dårlig lesekvalitet at man må sjekke med originalen. ■ ■

■ HVA MED EIENDOMS-OPPLYSNINGER ETTER 1950?

Om du er på jakt etter opplysninger om en bygning etter 1950 kan det være vel verdt å oppsøke de kommunale arkivene og de tekniske arkivene som befinner seg der. Du kan lese mer om disse arkivene i *Slekt og Data* 1-2019.

Hva kan skiftene si om en families velstand?

Skiftemateriale finner vi fra tidlig 1700-tall og oppover. I skiftene kan vi se hvilke eiendeler en person hadde. Dette kan fortelle deg mye om dine forfedres levevilkår.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

– Selveie ble gradvis mer og mer vanlig på 1700-tallet. En vanlig gårdbrukerfamilies verdier var gården de eide og husdyra. Prisen på en vanlig gård kunne variere mellom 80 og 250 riksdaler. 80 riksdaler i 1750 tilsvarte nesten

600 000 kroner i 2018. Om det var snakk om en storgård var den verdt mye mer. Det var også vanlig for en familie å ha fra fem til 20 kyr, og like mange sauer. Verdien på kyrne var rundt 4–5 riksdaler, avhengig av alder og

I skiftene kan man få en oversikt over hva en person hadde av eiendeler. FOTO: FERDINAND LORENTZ PRALL ELSTER/OSLO MUSEUM

I skiftene kan du få en oversikt over buskapen til en familie. FOTO: UKJENT/ANNO DOMKIRKEODDEN

melkeevne. Grunnen til at de hadde såpass mange dyr, var fordi kyr og sauer var mye mindre før, sier Lars Løberg. Han er en svært erfaren slektsforsker og har brukt skiftene mye i sin slektsforskning.

Buskap var en livsnødvendighet på en gård. Hva de ellers hadde, kunne variere veldig. Mye av det som regnes opp i skiftene var gårdsredskaper og det som trengtes til gårdsdriften, men av og til finner vi også pynt og stasgjenstander, kobber, messing og sølv. Når det gjelder klær er det verdt å merke seg at disse ikke alltid regnes opp i skiftene. Det betyr ikke at den avdøde ikke eide klær, men klærne ble ofte gitt bort før skiftene. For eksempel til fattige.

HEST ELLER OKSE?

Et sted vi kan begynne å skille mellom familiens verdier når det kommer til gårdsbrukets direkte eiendeler, er om familien hadde hest eller okse. Mange brukte okse som trekkyr, men om de hadde tilgang til tømmer som de måtte transportere hadde de ofte en hest. Redskaper kan også ofte dukke opp i skiftene. Der kan du legge spesielt merke til om det står at redskapet er gammelt og slitt, noe det gjerne gjør. Enten har de ikke hatt råd til å skifte eller så var ikke eieren en spesielt god gårdbruker. Da ville han vært mer påpasselig med vedlikeholdet.

SE TIL ANDRE GÅRDER

Så hvordan kan du se hvor akkurat din familie befant seg på velstandsstigen? Det aller enkleste du kan gjøre, er å kikke på skiftene til gårdene rundt. Da ser du fort hva de hadde sammenlignet med andre i bygda. Om det er gjenstander som går igjen hos nabofamiliene, men som manglet i din familie var de kanskje litt fattigere enn de andre i bygda. Du kan også kikke etter ting som skiller seg ut i skiftet.

– En forfar av meg var lensmann i Rendalen, og i skiftet etter ham fant jeg en halv side med gjenstander i sølv, tinn, kobber og messing. Dette var gjenstander som skilte seg ut. I dette tilfellet var det snakk om arvegods fra en embetsmannsfamilie, sier Løberg.

ARVEGODS ELLER IKKE?

Om du vil finne ut om noe var arvegods er det flere metoder du kan bruke. Kanskje nevner skiftet en inskripsjon i gjenstanden? Om gjenstanden er fra mange år før skiftet ble holdt kan det gjerne være snakk om arvegods. Om den avdøde var ung og hadde verdifulle gjenstander, kan det også være snakk om arv. Dette fordi han/hun gjerne var for ung til å opparbeide seg nok kapital til å kjøpe disse gjenstanden selv. Du kan også

sammenligne med tidligere generasjoners skifter. Kanskje du finner gjenstandene igjen der?

Etter hvert som velstanden i Norge økte, var det enkelte luksusvarer som ble populære å skaffe seg.

– På 1700-tallet kom det ovner, som ble en enorm forbedring for husholdet. Det var også populært å skaffe seg golvur og lommeur, og silketørklær for kvinner, sier Lars Løberg.

Gulvurene var ofte veldig dyre, men mange familier skaffet seg likevel disse til tross for stram økonomi. Dette fordi de ga status.

FATTIGE, MEN RIKE PÅ BØKER

Noe annet som kan dukke opp i skiftene er bøker, da med tittel.

– Jeg kom over en familie med ganske stram økonomi som hadde hele fem bøker. Dette var religiøs litteratur og tre av bøkene var salmebøker, sier Løberg.

Her kan vi bruke hypoteser for å tenke oss frem til hvorfor denne fattige familien hadde såpass mange bøker i hjemmet sitt. Det er også lurt å kikke på nabofamiliers skifter i samme tidsrom. Om alle husstander har flere salmebøker har det kanskje gått en religiøs vekkelse gjennom bygda? Om bøkene kun finnes innenfor en families husvegger kan man kanskje tenke seg til at de tok troen ekstra på alvor.

– Ellers blir det jo gjerne slik at enkelte forfedre blir mer fascinerende enn andre, ikke minst når du graver deg ned i skiftematerialet. En av mine forfedre i Våler i Solør døde i 1784. Det dyreste han eide var en engelsk bærer (hannsau). Hva den hadde langt inne ved svenskegrensa å gjøre, kan en undre seg på. Forklaringen ligger nok i at min forfar hadde vært prestens medhjelper, og at det var presten som i folkeopplysningens ånd hadde oppfordret ham til å investere i et utenlandsk avlsdyr. Dette var ikke mange tiår etter at de første foregangsmennene i norsk jordbruk hadde begynt å systematisere avl, så at slike tanker og strømninger skulle ha nådd lengst inn i Solør på 1700-tallet imponerer meg. Det viser at vi da var godt integrert og at rasjonelle tanker spredte seg raskt. Det ser vi for øvrig også av hvordan

poteter så raskt kom inn som nytteplante, det også godt hjulpet av prester som drev opplæring ikke bare i religion, men også i jordbruk – derav betegnelsen potetprester, sier Løberg.

ILLUSTRASJONSFOTO: COLOURBOX

Et praktisk eksempel på hva skiftene kan fortelle

Lars Løberg viser deg hvordan han har analysert skiftene etter svigerfarens forfedre fra Hemsedal for å se hvordan velstanden og utviklingen var for dem.

Analysen omfatter 20 skifter og er brutt ned på enkeltselekter. Under følger en hovedkonklusjon for analysen.

GRØNDALEN

Fem av 20 skifter gjaldt gården Nordre Grøndalen, og disse dekker perioden 1716–1811. Gården var hele tiden udelt og med en matrikkelskyld på 4,5 løbbøl. Skiftene var etter Amund Knutsen (skifte i 1716), svigersønnen Ingvar Halvorsen (1742) datteren Liv Amundsdatter (1748), deres sønnesønns kone Kari Olsdatter (1805) og hennes svigerfar Ole Ingvarsen (1811). Buskapstallene fra skiftene gir oss denne utviklingen:

	HESTER	KYR	GEITER	SAUER
Amund	1	27	13	27
Ingvar		31	4	10
Liv		21	6	7
Kari		14	13	9
Ole	Ingen oppgaver (rent kårmansskifte)			

Ole var kårmann; og det var derfor ingen husdyr i boet etter han. Kårmannen var den som drev gården tidligere og nå hadde overdratt denne til yngre generasjoner.

Størrelsen på besetningene er her avhengig av om brukeren var enebruker eller om enten foreldre- eller barnegenerasjonen også eide dyr på gården. De to første skiftene ser ut til å gjensidig bekrefte hverandre, mens skiftet etter Liv, som viser mindre buskap, trolig skyldes at sønnen Ole har overtatt deler av bruken av gården. Liv overtok bare halve gården på skiftet etter mannen. På samme måte er skiftet etter Kari gjort etter at hennes

Gården Løken, som er omtalt til slutt i denne artikkelen, er i dag bygdemuseum i Hemsedal med mange bygninger fra tidsperioden for skiftene. FOTO: HALLINGDAL MUSEUM

mann, Ingvar, har tatt over bruken av gården, mens foreldrene ennå satt med egne dyr. Ingvar og Kari har dessuten hatt relativt færre år å bygge opp en personlig formue på. Dette kan vi se av bruttoen i boet. Den er på linje med de tidligere skiftene mens det fortsatt heftet en pantobligasjon på halve gårdsverdien. Gården har i det hele vært forholdsvis stabil, og den har gitt et sikkert driftsresultat, men uten den helt store velstanden.

HALBJØRNSHUS

Fire skifter gjelder Halbjørnshus, spredt over tidsrommet 1705–65. Skiftene dekker likevel bare to generasjoner. Det første skiftet er etter Gunvor Anfinnsdatter (1705), det andre er etter hennes mann Jon Ingvarsen (1724). De to neste skiftene er etter sønnen Svein Jonsen (1764) og Jons andre kone (1765):

	HESTER	KYR	GEITER	SAUER
Gunvor	2	27	22	28
Jon	1	21	13	29
Svein	1	21	12	12
Randi		1		

Jevnt over er buskapen her litt større enn på Grøndalen, særlig når det gjelder hester og småkrøtter. Dette samsvarer bra med at Halbjørnshus var en litt større gård, skylden var fem løbbøl. Flere småkrøtter viser også til et bedre tilfang av foring, men det er særlig hesteholdet som viser at Halbjørnshus var en rikere gård enn Grøndalen. Hester var «dyre» i forveien, slik at det i regelen var viktigere å ha flere kyr enn å ha hester. At hestehold likevel var vanlig, ser vi i skiftene, der både

manns- og kvinnesaler var vanlige skiftegenstander. Brukerne på Halbjørshus var ikke bare gjeldsfrie. De hadde også utestående fordringer, altså at de hadde lånt ut større eller mindre beløp og dermed hadde penger til gode hos andre. I tillegg hadde de gjerne små eierparter i andre gårder. Her var det altså velstand.

VENÅSEN

Venåsen er representert med tre skifter. Det første er etter Jon Monsen (1751), det andre etter svigersønnen Jørgen Jørgensen (1773) og det tredje etter Knut Knutsen (også 1773). Sistnevnte var den andre mannen til Jons kone.

	HESTER	KYR	GEITER	SAUER
Jon		15		2
Jørgen		9	2	9
Knut		2		

Av disse tre skiftene var det bare skiftet etter Jon som var et fullt brukerskifte. Fullt brukerskifte er her betegnelsen på et normalt skifte etter en bruker av gården, til forskjell fra kårmannsskifter eller skifter etter unge som ennå ikke hadde overtatt bruken av gården, men som likevel kunne ha noen få egne dyr. Jørgen skiftet gården og delte den mellom to av sønnene sine rett før han døde. Det kan derfor se ut som om han har vært syk, og at sønnene har drevet gården – delvis med egne besetninger. Skiftet etter Knut er et rent kårmannsskifte, det ser ut som om han og kona har levd på den føderåden som hun fikk på skiftet etter Jon. Føderåd var datidens pensjonsordning.

Venåsen skulle etter matrikkelskylden være større enn både Nordre Grøndalen og Halbjørshus (seks løbbøl). Men matrikkelskylden ble satt i middelalderen og den gir ikke nødvendigvis et riktig bilde av bruksstørrelsene på 1700-tallet. Skiftene viser i hvert fall at gården gav et lavere overskudd enn de to andre og at den livnærte færre dyr. Det ser da også ut som om driften gikk med underskudd, brukerne her bygde opp gjeld.

JOLEM

Her finner vi skifte etter Ole Nilsen (1728) og sønnen Knut Olsen (1746). Ingen av skiftene gir noe helt bilde av bruken av gården, da det første bare gjelder eienomsretten til denne og det bare er et brukerskifte. Vi ser imidlertid at gården deles i 1715, fra en gård på ti løbbøl til to bruk på fem løbbøl hver. Denne delinga skyldtes

stor gjeld som resulterte i at det ene bruket gikk ut av slekta. Størrelsen på det første Knut forlangte ved skiftet i 1746 var likevel så stort at gården må ha gitt et brukbart driftsresultat også etter delingen.

MARKEGØLO

De to skiftene etter far og sønn Ole Olsen (1742 og 1755) er heller ikke godt egnet til å beskrive gården. Sønnen skiftet mens han ennå levde, han gir fra seg gården, men det ser ut som om han utporsjonerer buskap og penger og beholder en god del selv. Noe som virker naturlig siden han fortsatt har små barn. Buskaps-tallene er:

	HESTER	KYR	GEITER	SAUER
Ole de	3	41	15	21
Ole dy		12		

Gården var på åtte løbbøl. Det var i utgangspunktet en nokså liten gård i Hemsedal, men bruksdeling på andre gårder hadde likevel gjort den til over middels stor på 1700-tallet. Brukerne her eide samtidig også gården Intelhus på seks løbbøl. Denne drev odelsgutten som voksen inntil faren døde eller ga fra seg Markegølo. Både far og sønn var lensmenn. De var ikke bare blant bygdas fremste menn, de sto også økonomisk i en særstilling. Boet etter Ole de hadde en bruttoverd på 4344 riksdaler. Av dette var buskapen bare verdisatt til 156 riksdaler, men han hadde utestående fordringer både i Hemsedal og i nabobygdene på godt over 4000 riksdaler. Han eide dessuten $\frac{3}{4}$ av kongstienden for Hemsedal og kirkene i Hemsedal og Gol (nå på Norsk Folkemuseum). Om vi skal måle verdien boet i kyr, ville dette tilsvart 1200 kyr. En enda bedre målestokk er kanskje at hver av de elleve barna hans bare i arv fikk mer enn verdien av en gjennomsnitts bondefamilies formue.

LØKEN

Her er det skifter etter Bjørn Bjørnsen (1725) og sønnen Halvor Bjørnsen (1758). Her er det bare det første skiftet som har buskapstall:

	HESTER	KYR	GEITER	SAUER
Bjørn		27	13	46

Gården er på hele 14 løbbøl, det meste i selveie, og det er sikker og stor velstand her. Selveie betyr rett og slett at de eide gården selv, i motsetning til leilendinger. I skiftet etter Bjørn nevnes det et sølvbelte verdsatt til ti riksdaler og det var 18 riksdaler i rede penger.

Norge sett fra luften: Flyfoto som kilde

I løpet av forrige århundre ble det tatt mange hundre tusen flyfoto av Norge. Over 70 000 av disse bildene ligger digitalt tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets nettsider og gir et unikt innblikk i hvordan det så ut der dine forfedre bodde.

■ ARTHUR TENNØSE

■ Seksjonsleder, Nasjonalbiblioteket

På midten av 1700-tallet utga Erik Pontoppidan *Norges naturlige historie*. Der finner vi Bergen sett fra sjøsiden, i tegnet form. Byen er i bildet sett i fugleperspektiv før man faktisk kunne se det slik. Etter at fotografiet ble

lansert i 1839 åpnet det seg helt nye muligheter til å skape detaljerte og presise dokumentasjonsbilder av verden.

Så vidt vi vet var de første norske fotografiene av

Fra Tynset kommune : svart/hvit negativ. 1935–39. ALLE FOTO: NASJONALBIBLIOTEKET

landskap og bebyggelse fra luften tatt i 1906, fra brødrene Brünners luftballong 400 meter over Tivoli i Kristiania. Fotografen var Fredrik Blom-Olsen og bildene ble utgitt som postkort av Mittet & Co. I denne perioden ble flymaskinene utviklet og under første verdenskrig ble flyfoto systematisk tatt i bruk i stor skala av det franske, tyske og engelske militære. I løpet av mellomkrigstiden ble flyvirksomheten i

Norge etablert og med det ble grunnlaget lagt for det som skulle bli en stor aktivitet: Systematisk fotografering av hele Norge sett fra luften. Flyfoto deles gjerne inn i to hovedtyper; vertikalfoto og skråfoto. Fotografiene som er tatt rett ovenfra kaller vi vertikalfoto mens de som er tatt på skrått kalles skråfoto. Mens vertikalfotografiene gir presis informasjon om topografiske forhold til produksjon av kart, oppmåling

Arkivkopien av dette flyfoto-opptaket av er montert på arkivkort nr. 15300. Dokumentet utgjør en del av arkivet og katalogen over den systematiske avfotograferingen av landet i perioden 1935–70 i regi av Widerøe's flyveselskap A/S. på kortet finner vi informasjon som er viktig for sikker identifikasjon av riktig negativ og av en rekke forhold rundt fotografiet. Sted er Mølstrevåg, som ligger i Sveio kommune i Rogaland, fotograf Wilhelm Skappel. Vi får også dokumentert nøyaktig opptaksdato, 19. juni 1949. Flyfoto var underlagt kontroll fra myndighetene og dette har gått gjennom sensuren og er tillatt offentliggjort av forsvarsstaben.

FYLKE: *R.9*

STED: *Mølstrevåg.*

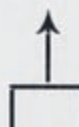
NR.: **15300**

DATO: *19 JUN 1949*

SENSUR:

TID:

Tillatt offentliggjort av
Forsvarsstaben / 19

FOTOGRAF: *WILHELM SKAPPEL*

WIDERØE'S FLYVESELSKAP A/S
OSLO

Hemne kommune : Nes. Prøvekopi. 6.8.1964.

og militær etterretning, gir skråfotoene gjenkjennelige bilder av landskap og bebyggelse sett delvis fra siden.

WIDERØES FLYVESELSKAP A/S – SKRÅFOTOARKIVET

Når det gjelder fotografering av Norge fra fly var Widerøes Flyveselskap A/S blant pionerene. Helge og Wilhelm Skappel hadde startet flyvning i Mjøstraktene i 1929 og omtrent samtidig startet brødrene Viggo og Arild Widerøe sin virksomhet i Oslo. I 1934 slo brødreparene seg sammen og dannet Widerøes Flyveselskap A/S. Før krigen tok Widerøe Flyveselskap A/S 9000 bilder. Natur, næringsliv, gårdsbruk og hus og hytter var mye brukte motiver. Under krigen var det lav aktivitet, men den tok seg opp igjen fra 1945 og landet ble systematisk fotografert. Fotografiene viser i detalj hvordan landet har sett ut på 1950- og 1960-tallet, fra enkelt-eiendommer til bylandskap.

Skråfotoene av husene og eiendommene ble solgt på dørene av omreisende selgere. Kundene ble vist prøvekopier og kunne bestille et ferdig bilde som var tilpasset etter kundens ønske. Det var opptil 160 selgere i sving og rundt ti prosent av bildene ble solgt. Bildene ble tilbudt i forstørret form, og svart/hvitt-bildene kunne koloreres om kunden ønsket det. Man kunne også få retusjert bildet, og dermed få fjernet uønskede elementer slik at det så ryddig og ordentlig ut. Det betyr at original-

bildet av et flyfoto kan se annerledes ut enn flyfotoet folk kjøpte og hadde på veggen hjemme. Fra 1960-tallet ble det brukt fargefilm.

Foruten salg til de som bodde på eiendommen hadde skråfotoene en rekke anvendelsesområder. For eksempel som dokumentasjon til ulike firmaer og etater. Widerøe ga ut egne postkort og fotografiene kunne brukes som turistbilder og markedsføring for reiseliv eller utsmykning. Forlag var også kunder og bildene ble brukt som illustrasjoner i bøker, og de kunne benyttes i bygdebøker. Forsvaret var en annen aktør som brukte skråfoto og de skulle dessuten kontrollere og godkjenne alle bilder før offentliggjøring. Bildet av eiendommer er «ferskvare», derfor kunne man etter 10–15 år fotografere de samme stedene igjen. Etter hvert var store deler av landet fotografert.

OPPSPLITTINGEN AV WIDERØES SKRÅFOTOARKIV

I 1968 fikk Widerøe Flyveselskap A/S ny eier, og selskapets avdeling for flyfotografi ble skilt ut og solgt til oppmålingsselskapet Fjellanger A/S. Alle norske kommuner fikk tilbud om å kjøpe de 315 000 negativene og prøvekopiene fra sine respektive geografiske områder fra flyselskapets arkiver. De aller fleste benyttet seg av dette, det var kun ti kommuner som avstod. Bildene fra kommunene som avstod ble beholdt av selskapet og er i dag i privat eie. Prosessen ble gjennomført over en

tiårsperiode og førte til at hele arkivet ble oppsplittet. I kommunene varierte det hvordan materialet ble forvaltet. Deler av Widerøe-arkivet ble etter hvert tatt godt vare på av ulike lokale bevaringsinstitusjoner som blant annet har sørget for arkivering og nettpublisering av fotografiene. Men mye materiale ble også liggende ubehandlet og utilgjengelig i en del kommuner.

I 2008 tok et nettverk av flere offentlige fotoarkiv initiativ til en nasjonal redningsaksjon for Widerøes flyfotografi. Målsetningen var å arbeide for en bevaring og formidling av arkivet. Første fase av prosjektet bestod i å kartlegge og identifisere det som var bevart av arkivet i dag. Omlag 75 prosent av skråfotografiene ble lokalisert. Så mye som 25 prosent av arkivet kan altså være tapt. Nasjonalbiblioteket har dokumentasjonen fra kartleggingsprosjektet og dermed oversikt over hva som er bevart og ikke. Kartleggingsarbeidet har også avdekket at deler av sort/hvitt-materialet er i ferd med å gå i oppløsning. Fargebildene har dessuten et ustabil fargesjikt (fargene endres og/eller blekes). Det var med andre ord av avgjørende betydning at man snarest tok hånd om det som var igjen av skråfotoarkivet, slik at det kunne sikres for ettertiden. Som en del av dette prosjektet tilbød Nasjonalbiblioteket eierkommunene å overta bevaringsansvaret for originalmaterialet og gjøre

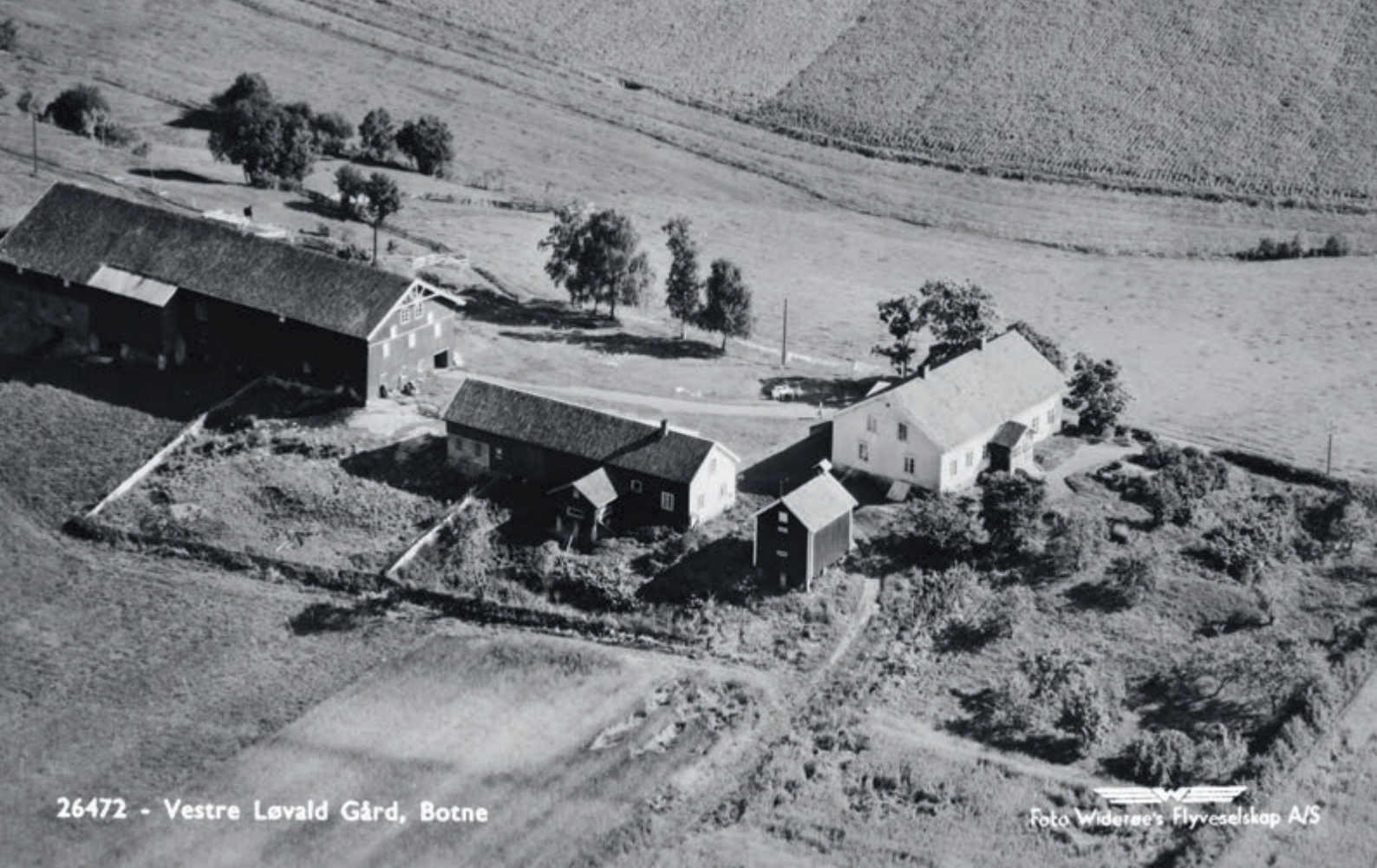
dette digitalt tilgjengelig. Rundt 150 kommuner har til nå inngått avtale med Nasjonalbiblioteket. Tilbudet står fortsatt åpent og avleveringen pågår løpende. Det innkomne materialet har blitt digitalisert og er nå stilt til disposisjon for videre bruk på nasjonalt og lokalt plan på nb.no.

KULTURHISTORISK DOKUMENTASJON

Det finnes nå over 70 000 Widerøe-foto på Nasjonalbibliotekets nettside. Geografisk spenner de over hele norgeskartet, fra Berlevåg i nord og Kvinesdal i sør, til Sveio i vest og Engerdal i øst. Her kan man studere hvordan Ulvik i Hordaland så ut i trettiårene eller Berlevåg den 6. august 1963, enten det er fargen på husene eller oversiktsbilder over stedene du er interessert i. Hovedmengden av materialet er svart-hvitt foto fra 1950-tallet og fargefoto fra 1960-tallet. Motivene er av ulike slag: Enkelteiendommer, husklynger, byer, bygder og kulturlandskap omgitt av mektig natur, fjell, fjord og hav. Antall bilder per kommune varierer selvsagt. Gjennomsnittet ligger på rundt 400 bilder fra hver kommune, mens det fra for eksempel Sveio ligger 882 bilder ute. Fotografiene inneholder en uendelighet med informasjon og i Nasjonalbibliotekets fotovisning kan

Farnes, Øvre Årdal. Farge. Film. 1963.

Gården Vestre Løvald på et postkort fra 1950.

du zoome inn på alle detaljer som finnes i bildene. Her kan man dra på oppdagelsesferd fra sofakroken!

I dag utgjør flyfotoarkivet en stor kulturhistorisk skatt. De kan dessuten ofte dateres på dagen de er tatt. Flyfotoene kan benyttes til alt fra å løse grensetvister, påvise endringer av bebyggelse og vegetasjon, eller til å dokumentere hager og annet som kan være endret eller forsvunnet siden bildene ble produsert. Flyfotografi har også blitt tatt i bruk til reinsdyrtelling på Hardangervidda.

Bildene inneholder også annet enn faste installasjoner. På en god del av bilder finnes mennesker, så her kan man muligens identifisere familiemedlemmer, i tillegg til biler, båter og andre eiendeler de måtte ha. De digitaliserte bildene gir uante muligheter til innsyn i historien, og utgjør en slags historisk Google Maps, en hovedkilde til viten om hvordan landet har sett ut. Finner man ikke sin kommune på nb.no kan du søke på Digitalt museum. Der finnes en god del Widerøebilder som utfyller materialet som finnes hos Nasjonalbiblioteket. Flere museer og arkiver har også materiale som ikke er digitalisert. Når det gjelder vertikalfotoene finnes disse hos Kartverket. Du kan lese mer om arkivene til Kartverket i en egen artikkel i dette bladet.

Det finnes også flere flyfotoarkiver i privat eie. Etter utsalget fortsatte Fjellanger-Widerøe med skråfotografering frem til rundt 2010. Det er også rundt 30 andre selskaper som drev med flyfoto til ulike tidspunkter og i

ulike områder. Noen eksempler er K. Harstad forlag, Norrøna, Norsk Luftfoto, Golberg, Melhuus Flyfoto, Telemark flyfoto og Norgesarkivet.

DIGITALISERES FORTLØPENDE

Arbeidet med bevaring, digitalisering og formidling av flyfotoene er en langsiktig prosess som vil pågå i mange år fremover. Vi vil samle inn mer materiale som blir digitalisert og tilgjengeliggjort løpende. Mange av disse bildene har ikke vært tilgjengelig før så de vil i stor grad representere ny informasjon og «nye horisonter», og utgjøre en stor ressurs og kunnskapsbase for lokalsamfunnene og vår nære historie.

VIL DU BIDRA MED INFORMASJON?

Widerøefotoene er registrert med tilgjengelig informasjon om kommune og eventuell tilleggsmateriale om sted. Nasjonalbiblioteket ønsker å samle så mye som mulig av den lokale kunnskapen som finnes om bildene og publikum inviteres til å gi tilbakemeldinger med informasjon om de enkelte bildene. Dette kan man enkelt gjøre mens man ser på bildene. Klikk på bildet og du får opp en meny med tilbakemeldingsepost til høyre. Referanse for et bilde er «Varig lenke». Vi oppfordrer alle til å bidra med opplysninger som nøyaktig hvor et bilde er tatt, stedsnavn og historiske opplysninger om motivene.

Boligrekvirering under

I mange familier finnes det historier om da tyskerne flyttet inn i familiens hus under andre verdenskrig. Men hvor kan vi gå for å finne ut mer om det som skjedde?

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

Under andre verdenskrig ble tusenvis av norske boliger rekvirert av tyske okkupasjonsmyndigheter. Noen ganger ble hele boligen tatt i bruk, andre ganger fikk familier tyske leieboere.

Disse hendelsene har satt seg fast i det kollektive minnet til mange familier, men hvor kan vi finne ut mer om det som skjedde disse årene?

Det er flere arkiver du kan bruke for å finne ut mer. Det kanskje beste arkivet for slike opplysninger er arkivet etter Oppgjørsavdelingen som vi vil ha hovedfokus på i denne artikkelen. Oppgjørsavdelingen, som lå under Justisdepartementet etter krigen, hadde ansvaret for det økonomiske oppgjøret i disse sakene. Etter krigen behandlet de blant annet saker fra folk som måtte rehabilitere boligen sin etter den hadde blitt rekvirert.

ARKIVET ETTER OPPGJØRSAVDELINGEN

Arkivmaterialet etter Oppgjørsavdelingen finner du i Riksarkivet. Der er det registrert som *RA/S-1056 Justisdepartementet, Oppgjørsavdelingen*. Det er snakk om seriene Ia til Ih. Arkivet er ikke digitalisert og dermed ikke tilgjengelig på nett.

Arkivet er på rundt 150 hyllemeter og det er inndelt etter kommuner. Her finnes saker fra hele landet. Hver sak/person har sin mappe, men disse er dessverre ikke sortert alfabetisk. Du kan derfor risikere å måtte bla gjennom noen arkivbokser før du kommer til saken du er på jakt etter. Om du vil finne ut om det finnes noen saker fra kommunen du er på jakt etter, kan du søke opp arkivkoden vi nevnte tidligere på arkivportalen.no.

HVILKEN INFORMASJON FINNES?

Men hvilken informasjon finnes egentlig i dette arkivet? Svaret er veldig mye forskjellig. Det varierer fra sak til sak hvor mange dokumenter mappen

inneholder. En mappe som omhandler rekvireringen av en fabrikk, inneholder for eksempel nesten 100 dokumenter som forteller hele fabrikkens okkupasjonshistorie. En annen er helt tom, foruten et dokument som forteller at eieren av en rekvirert bolig gikk bort i løpet av etterkrigstiden. Men helt generelt kan vi si at det i mange tilfeller finnes korrespondanse med eiendomseier, kopi av rekvireringsbrevet de fikk fra okkupasjonsmyndighetene under krigen og gjerne en takstrappot om det var skade på boligen eller var behov for vedlikehold som følge av rekvireringen. Vedlagt kan du også finne Oppgjørsavdelingens vedtak i saken.

FIKK REKVIRERT BOLIGEN FLERE GANGER

Arkivmaterialet forteller mange historier om hvordan livet var for dem som bodde tett på tyskerne disse årene. Et eksempel er Fru K i Oslo. I hennes mappe kan vi lese følgende:

«Fru K opplyser i brev av 19/12 1944 at det aldri var mindre enn 5-6 tyskere tilstede, og etter at tyskerne tok i bruk 1 kontorværelse ble det rent forferdelig da hun selv var alene og hadde mer enn nok å gjøre med vask etter tyskerne».

Hos Fru K ble tre fullt møblerte rom og en stor glassveranda rekvirert fra 1. januar 1942. Rundt et halvt år etter, den 15. juli, ble alt frigitt. Men dagen etter ble boligen på nytt rekvirert. Denne gangen var det snakk om to møblerte rom og en glassveranda. Senere ble ytterligere et rom til tatt i bruk, dette ble benyttet som kontor. I mappen til Fru K blir det opplyst at tyskerne selv fastsatte leien. For den første rekvireringen ble satsen satt til 380 kroner i måneden, og for den andre var den satt til 330 kroner per måned i sommerhalvåret. I vinterhalvåret fikk Fru K 362 kroner per måned. Tyskerne skulle ha strøm og vask inkludert i leien, samt tilgang til kjøkken og telefon.

andre verdenskrig

Her ser vi et brev Fru K fikk under krigen i forbindelse med rekvireringen, samt et dokument fra etter krigen som går gjennom saken hennes.

Anlage A

Bescheinigung
über Inanspruchnahme durch die Deutsche Wehrmacht

An: **[Redacted]** (Name und Anschrift des in Anspruch genommenen Norwegers)
Oslo / Matheson

1. den Bürgermeister (Ordfører) **[Redacted]**
den Lensmann in **[Redacted]** — Oppgjørsavdelingen — Oslo, Grubbegaten 2.

2. das Innenministerium — Oppgjørsavdelingen — Oslo, Grubbegaten 2.

1. Januar 1942.

Die Deutsche Wehrmacht nimmt mit Wirkung vom **[Redacted]** (genau Bezeichnung nach Gegenstand und Lage) das Grundstück **[Redacted]** folgende Räume in Grundstück **[Redacted]** (Lage) ein Wohnzimmer, ein Schlafzimmer, ein Glasveranda in Anspruch. Eigentümer bzw. Besitzer ist **[Redacted]** (genau Bezeichnung mit Namen und Vornamen, Firma usw.)

Die Inanspruchnahme erstreckt sich auf die im Grundstück befindlichen Einrichtungsgegenstände, insbesondere auf die gesamte Zimmereinrichtung (möglichst genaue Aufzählung der übernommenen Gegenstände) **[Redacted]** Kronen.

Mit übernommen sind Feuerungsmaterialvorräte im Werte von **[Redacted]** Kronen, gezahlt.

Die Entschädigung wird nicht durch die Wehrmacht, sondern durch den Bürgermeister *) in Oslo / Matheson Lensmann *) in **[Redacted]** gezahlt.

*) Nichttreffendes durchstreichen.

Vermerk für die norwegischen Abrechnungsbehörden:
Die Wehrmacht hat dem in Anspruch genommenen Norweger bisher Vergütung in Höhe von **250,-** Kronen gezahlt und ein- bzw. Upstehen in Werte von einschließlich Heizung, Licht, Heizung und Telefon-Gehaltung, etwas Kronen vergewahrt. Flächenbenutzung.

30. Druck AGK, Norwegen

OSLO KOMMUNE
OPPGJØRSKONTORET
AKERAVDELINGEN
Sørkedalsveien 11
Telefon: Sentralbord 69-4999
BK/EMN.

OSLO, 12. oktober 1949.

Det Kgl. Justis- og Politidepartement,
Oslo.

S. D. Oppgj. avd.
Inn 17. NOV. 1949 ✓
Kommunikat: 238

Ad: **[Redacted]**

Ved Bescheinigung nr. 19614 og 19639 rekvirerte tyske militære tre fullt møblerte værelser + en stor glassveranda fra 1/1 1942 i **[Redacted]** hos fru **[Redacted]**. Allt gikk imidlertid til ny rekvisisjon dagen etter, 15/7, denne gang av to fullt møblerte værelser + en glassveranda. Noe senere ble det dessuten tatt i bruk 1 værelse i 1ste etasje som ble benyttet som kontor.

Tyskerne fastsatte selv leien - for den første rekv. kr. 380,- pr. måned og den annen rekv. kr. 330,- pr. måned i sommerperioden, og kr. 362,- i vinterperioden. I begge leiefastsættelser var det inkludert ytelser som elektrisk kraft, adgang kjøkken og telefon, vask m.v. **[Redacted]** opplyser i brev av 19/12 1944 at det aldri var mindre enn 5 - 6 tyskere tilstede, og etter at tyskerne tok i bruk i kontorværelse, ble det rent forferdelig da hun selv var alene og hadde mer enn nok å gjøre med vask etter tyskerne. Selv om leien i dette tilfelle kan sies å ligge noe for høyt, finner en å måtte godkjenne den på grunnlag av de opplysninger som fru **[Redacted]** har kommet med.

Beregnet leie.

Fra 1/1 -42 til 15/7 -42	6 1/2 md. a	kr. 380/-	pr. md.	kr. 2.470,-
" 16/7 -42 " 1/5 -45	15 1/2 md. a	kr. 330/-	pr. md.	" 11.631,-
	18 " "	kr. 362/-		" 6.516,-
+ utbetalt a konto				kr. 14.101,-
For meget utbetalt				" 14.702,-
Det er dessuten ifølge konto utbetalt kr. 401,50 til brensel og rensjering etter utflytting.				kr. 601,-

Skade.

Det er avholdt takst over skade som etter priser pr. 8/4 -40 er satt til kr. 288,- med tillegg for prisstigning kr. 432,- som trekkes i den for meget utbetalte leie.

den 2. mai 1946.

1946

268

Justisdepartementets Opgjørsavdeling,
3dje Leiekontor,
Fr. Nansens plass 6,
Oslo.

Undertegnede kjøpte 1. mars 1945 eiendommen [redacted] konkursbo. [redacted] av [redacted] konkursbo. Denne eiendom var rekvirert av Den tyske vernemakt. Da eiendommen 7. mai 1945 ble rømmet av tyskerne ble den påført Løserervernets segl og av dette frigitt 15. mai samme år. Den leie tyskerne betalte for bruken av eiendommen utgjorde ifølge [redacted] konkursbos bestyrer, advokat [redacted] kr.400.- pr. måned.

Aker kommune, Opgjørskontoret avholdt på min anmodning 5. juni 1945 veiledende takts over skader påført eiendommen av Den tyske vernemakt og i brev av 1/8.45 ble det meddelt mig at denne skade var satt til kr.1.138.-. Heri er ikke medregnet de utgifter jeg har hatt i forbindelse med rengjøring og rydning av eiendommen samt bortkjørsel av seppel. På min eiendom [redacted] ligger samle- og pumpeanlegg for kloakken. Dette drives i fellesskap med eiendommene [redacted] og [redacted]. Takstmennene var ikke opmerksom på dette anlegg da det ligger utenfor huset. Fra dette anlegg har den tyske vernemakt fjernet den ene motor. De skader som er påført min eiendom ved den tyske okkupasjon skulde således stille sig således:

- 2 -

Justisdepartementet, Opgjørsavdelingen.

1.	Husleie 1/3.45 til 15/5.45	kr. 1.000.00
	a kr.400.- pr. måned	"
	Skade på huset ifl. takst av 5/6.45. Se gjenpart av skriv av 1/8.45	" 1.138.00
	2. Rengjøring. Se gjenpart av kvittering av 15/3.46	" 108.00
	3. Rydning og bortkjørsel av seppel. Se kvittering av 1/1.46 og 20/6.45.	" 95.00
4.	Betalt vannavgift for 1945 med kr.177.80. Refusjon for tiden 1/1.45 - 15/5.45	" 66.67
		kr. 2.407.67
6	hertil kommer innkjøpt ny pumpe-motor. Denne tilhører i fellesskap eierne av de ovennevnte 3 eiendommer.	" 336.00
	Se bilag	kr. 2.743.67

Jeg tillater mig å søke om at ovennevnte beløp må bli refundert. Jeg bes snarest mulig om å bli underrettet hvis noen av de ovennevnte krav herer under Krigsakadetrygden.

Jeg gjør opmerksom på at jeg av Direktoratet for fiendtlig eiendom kjøpte endel løseretning som stod igjen etter tyskerne for kr.1.358.-. Jeg har krevet dette beløp stillet i motregning for den skadeerstatning jeg selv har krav på, men dette nekter Direktoratet for fiendtlig eiendom å gå med på og krever beløpet innbetalt.

Arbedigat

UENIG I OPPGJØRET

I en annen mappe finner vi historien om en mann vi kan kalle Herr Z fra Bardu. Han sendte et brev til Oppgjørsavdelingen 23. august 1949 hvor han klager på at han ikke fikk innvilget ytterligere erstatning for at boligen hans ble rekvirert under krigen.

I brevet forteller han at fire soverom, kjøkken, entre og pakkrom først ble rekvirert av Bardu kommune for å huse evakuerte fra Finnmark. Når dette skjedde står ikke, men han forteller at kommunen fastsatte leien og at han fikk utbetalt denne. Han skriver også at han beholdt den store stuen sin på 5x5 meter frem til juli 1943. Da kom tyskerne og

«tvang sig ind i den og tok uten videre hvad de vilde av mitt indbo. Resten fjernet de til en liten bygning efterat å ha brutt sig ind der. – De var der til kapitulasjonen og reiste uten å betale nogen leie hverken for stuen eller indboet».

Han skriver videre at en del innbo forsvant og at han har kontaktet forsikringsselskapet «Norge» om dette. Han har også fått foretatt en skadetakst på eiendommen. Denne ble satt til 600 kr., «men dem har jeg heller ikke seet noget til endda», skriver han.

Han har tydeligvis mottatt et brev Oppgjørsavdelingen ved en tidligere anledning og har følgende kommentar til dette:

«Da det av deres brev fremgår at leie av stuen og indboet skal være utbetalt, vil jeg være Dem meget forbundet for å få vite når dem er utbetalt og til hvem, da jeg ikke kan finde at jeg har mottatt noget for skade og tap som følge av krigen og okkupasjonen».

PERSONLIG DRAMA

I noen mapper finner vi personlige dramaer som omhandler mer enn

rekvirering av eiendommer og ubetalt erstatning. Historien til Herr K er et eksempel på dette.

I et brev til Oppgjørsavdelingen skriver Herr K at han forlot villa, kone, barn og et ordnet liv i Oslo da krigen startet, for å verve seg til tjeneste i utlandet. Her hadde han flere ulike roller. I mai 1945 kom han tilbake til Norge og oppdaget

«at jeg har mistet mitt hus, min kone har lat sig skille, hele mitt innbo og alle mine personlige eiendeler er borte (jeg har ennu ingen erstatning fått for dette), mitt firma er nærmest konkurs og har en gjeld på 40 000 kroner».

Han forteller videre at han i skuffelse og desillusjon over sin egen situasjon fort forlater Norge igjen og prøver å skaffe seg en karriere i utlandet. Forsøket mislykkes og han skriver at

«kapitalen har gått tapt og det eneste jeg har ervervet mig etter års slit i usundt tropisk klima er at jeg nu har ervervet mig en gjeld på over 200 000 kr.».

I mappen finner vi ligningstall, men også brev fra ekskonas nye mann der vi leser deres side av dette personlige dramaet.

Historiene om Fru K, Herr Z og Herr K er bare tre historier av de mange vi finner i dette arkivet.

FINNES DET INFORMASJON I ANDRE ARKIVER?

Vi har vært i kontakt med ulike kommunale arkiver og det er varierende hva de har av materiale som omhandler boligrekvirering. Det er derfor lurt å begynne med arkivet etter Oppgjørsavdelingen. Så kan du senere ta kontakt med arkivet som oppbevarer informasjon fra området du forsker på og høre om de også har dokumenter som er interessante for din sak. ■ ■

Brev fra en mann som kontaktet Oppgjørsavdelingen for å få refundert penger han har brukt på å sette boligen sin i stand igjen etter krigen.

**Trykk av
slektsbøker
i stivbind.**

**Meget gode
priser.**

**Trykk i Baltikum
styrt fra Oslo – fritt levert
hele Norge**

Forskningssjef

Jan Nossen sier:

**Moro å få slektshistorien
trykket hos Interface Media.**

Veldig flott resultat.

**Flere i slekten ville ha
mange eksemplarer!**

**[https://www.facebook.com/
slektoghistorieboker/](https://www.facebook.com/slektoghistorieboker/)**

Interface Media

**Stålfjæra 16, 0975 Oslo
interfacemedia.no**

Hvordan kan du finne folk som har flyttet?

Forfedres flytting kan ofte skape hodebry for dagens slektsforskere. Her får du noen tips til arkivmateriale du kan bruke for å finne dine slektningers flyttinger.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUNDVEBAKKE OG JONNY LYGSTAD

FOLKETELLINGER

Folketellingene er kanskje den aller mest brukte kilden for slektsforskere. Fra 1865 står det hvor en person er født, og du kan dermed spore personens flytting bakover i tid. Merk at det er en del feil i 1865-tellingen, så sjekk opplysningene der mot andre kilder. Denne regelen gjelder for alle opplysninger du finner i de ulike kildene.

Folketellingene finner du på digitalarkivet.no.

KIRKEBØKER

Fra 1820 fikk kirkebøkene egne inn- og utflyttingslister. Ikke alle prester førte disse like grundig, selv om de var pålagt å gjøre det. I disse listene ser du hvem som har flyttet til bygda og hvem som har flyttet bort. Du ser også hvor de kommer fra eller hvor de har reist.

Også før 1820 kan man finne spor etter flytting i kirkebøkene. Noen prester var mer glad i å notere slikt enn andre. Da kan det for eksempel stå «Ane Olsdatter hitkommet med bevis fra Lom» når hun ble konfirmert.

Før 1820 var det enkelte prester som førte egne bøker for forlovelser og giftermål. Her kan det stå hvor de som giftet seg kom fra, hvor lenge de hadde bodd i prestegjeldet og så videre.

Kirkebøkene finner du på digitalarkivet.no.

FLYTTEATTESTER OG FLYTTEPROTOKOLLER

Alle som flyttet, skulle ha med seg en flytteattest fra presten. Disse finner du i Prostens arkiv, som ligger i statsarkivene. Her kan det stå hvor lenge personen hadde bodd et sted, om de hadde barn med seg, hvor de ble konfirmert eller når de gikk sist til alters.

Attestene finner du tilbake til slutten av 1600-tallet, men hvor mange attester som finnes for de ulike prestegjeldene, varierer mye. Noen steder kan det finnes tusenvis, mens andre knapt har noen. Fra 1900 begynte lensmennene også å føre flytteprotokoller.

Kjøring av
flyttelass i
Moelv i 1935.
FOTO: MIKKEL SVEINHAUG/
ANNO DOMKIRKEODDEN

Pigen, Inger Olsdatter Damlie af Meldalen har tiend at
 aars Tiid i Christiansund, og som nu først er Præste Atteste begjærende
 gives hende dette Skudsmaael, At hun her stendig har ført et ærligt og skieligt Forhold; Sidste gang blev hun i Meldalens
 kirke betient med Alter: Sacramente Festo Omn: sanctor: næstafvigte aar 1770.
 Hun Recommenderes Høiæd: Rector, Velov: Ministerio huius,
 Am Forsorg i hendes Saligheds Sag af
 Meldalens Præstegaard
 23de Martij 1771
 And: Bernhoft

Flytteattest fra 23. mars 1771.

Pigen, Inger Olsdatter Damlie af Meldalen har tiend et aars tiid i Christiansund, og som nu først er Præste atteste begjærende gives hende dette Skudsmaael, At hun her stendig har ført et ærligt og skieligt Forhold; Sidste gang blev hun i Meldalens kirke betient med Alter: Sacramente Festo Omn: sanctor: næstafvigte aar 1770. Hun Recommenderes Stædets Velædle, Velærv: Ministerio tilvidere Forsorg i Hendes Saligheds Sag af And: Bernhoft

Meldalens Præstegaard d: 23de Martij 1771

MILITÆRE RULLER

Det finnes militære ruller fra begynnelsen av 1700-tallet hvor fødestedet til hver enkelt matros eller soldat er ført inn i rullen.

Etter 1800 kan rullene gi enda flere opplysninger om en person. Der kan det for eksempel stå at Ole Olsen var født i 1780 i Oppdal og at han hadde flyttet til Nordland, eller at han hadde dødd et sted. Opplysningene i de militære rullene er ofte veldig nøyaktige.

Militære ruller kan du finne på digitalarkivet.no og i statsarkivene.

PANTEBØKER

I pantebøkene, som blant annet forteller om kjøp og salg av jord, kan det stå hvor en person hadde kommet flyttende fra den dagen han kjøpte eller bygsla, altså leide, en gård eller gårdspart.

Pantebøkene kan du finne på digitalarkivet.no og i statsarkivene.

RETTSPROTOKOLLER

Dette er en svært bra kilde til flytting, spesielt om det er snakk om en person som har reist mye rundt. Der forteller de hvor de har vært, hvor de ble født, hvor de ble konfirmert eller hvor de ble gift. Etterpå prøvde

sorenskriveren å etterprøve opplysningene som den tiltalte kom med. Da ble det sendt brev til ulike prestegjeld for å spørre ut om den tiltalte. Noen av disse brevene er bevart, spør derfor om det finnes vedlegg til saken som er omtalt i protokollen. Dette er generelt en god regel for alle saker du må på arkivene for å kikke på, eventuelt leser på digitalarkivet.no. Ofte er det vedleggene som er de meste interessante.

HJEMSTAVNSPROTOKOLLER

Hjemstavnsprotokoller ble ført av Fattigvesenet. I arkivene deres kan vi finne personer som oppsøkte dem for å få økonomisk hjelp, for å få utdelt klær eller få hjelp til å finne et sted å bo. I hjemstavnshøringene står det ofte ganske detaljerte livshistorier, og opplysninger om hvor de kom fra eller hvor de hadde oppholdt seg. Dette var viktig for Fattigvesenet å vite, slik at de kunne registrere hvilken kommune som skulle betale for hjelpen. Du måtte nemlig ha en viss botid i en kommune for at den skulle betale for deg. Om ikke du hadde oppnådd botiden, ble det sendt refusjonskrav for utgiftene til den forrige kommunen du hadde bodd. Eventuelt til Sverige, om en person kom derifra.

Hjemstavnsprotokollene finner du i kommunale arkiver. Les mer om disse i *Slekt og Data* 1-2019 eller på vår nettside.

Gamle kart som kilde

Gamle kart kan fortelle flere ting om dine forfedre og deres eiendom. I denne artikkelen kan du lese hvordan du kan bruke disse i slektsforskning og hvor kartene finnes. Vi forteller deg også hvordan du kan bruke kartene til å finne adresser som ikke lenger eksisterer.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

– Det er mange aktører som har fått laget kart gjennom tidene. Kartverket ble etablert i 1773, med det formål å kartlegge grenseområde mot Sverige. Målet var av militær interesse. Også andre var tidlig ute med kartlegging. Noen av de aller første var store eiendomseiere, som adel og kongelige. De ønsket å få en oversikt over sine eiendommer og grensene til disse, sier Sidsel Kvarteig, fagarkivar hos Landdivisjonen til Kartverket.

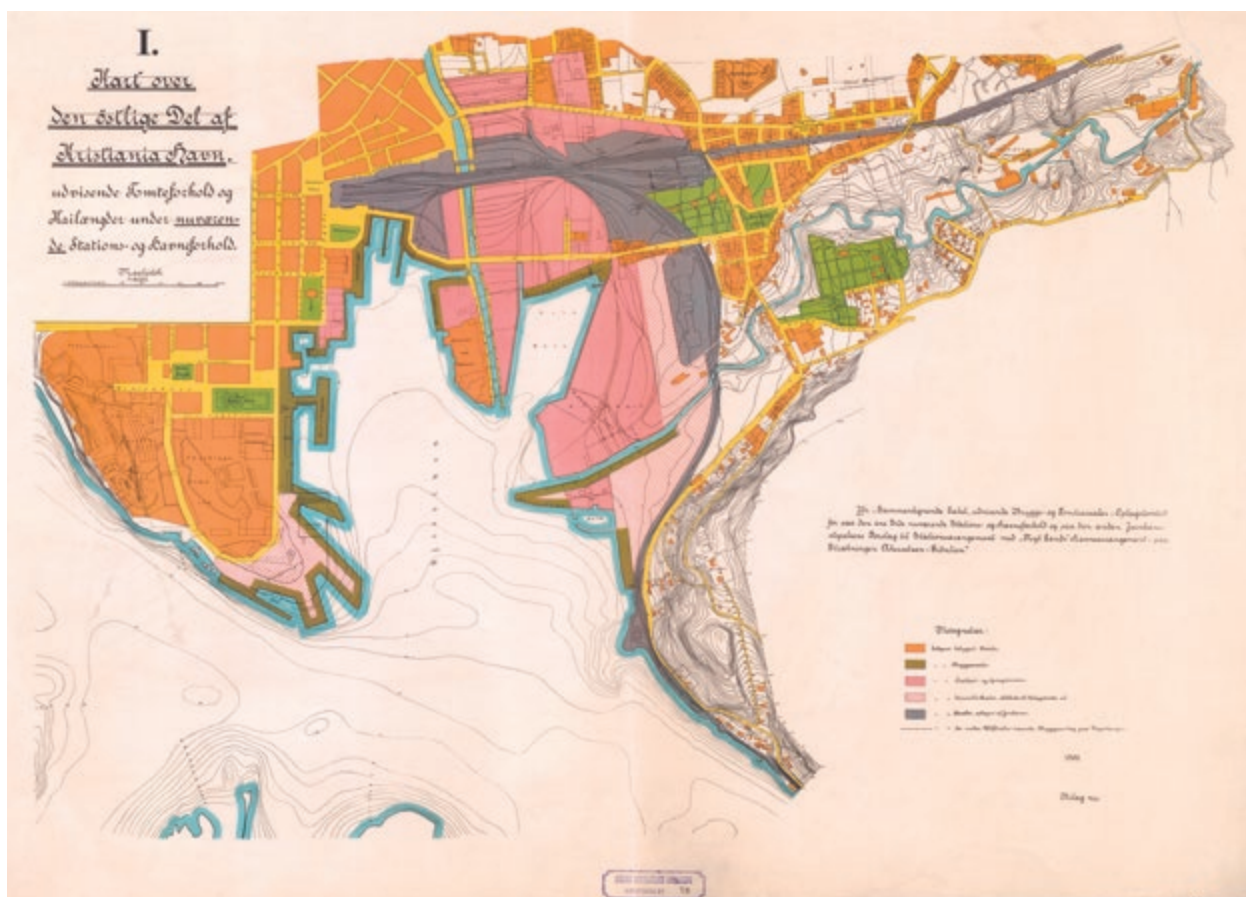
ØKONOMISK KARTLEGGING I RYKK OG NAPP

Økonomisk kartlegging, altså å skaffe seg en oversikt over eiendommer til befolkningen i beskatningsøyemed, begynte man så vidt med på 1800-tallet. Det ble laget oversikt over eiendommer, register over hvem som bodde der og hva de eide.

– De begynte ved svenskegrensa og kartla Østfold, Akershus og oppover i Hedmark, men prosjektet ble

Kartet t.v. er fra 1826 og viser blant annet vinterveier i Oppland og Buskerud. T.h. Tinn i Telemark anno 1919. ALLE FOTO: KARTVERKET

Kart over havneområdet i Kristiania i 1901.

etter hvert stoppet av økonomiske årsaker. Disse kartene ligger oppbevart hos Kartverket. Noen av de første rektangelmålingene i målestokk 1:10 000 har eiendomsinformasjon, sier Kvarteig.

Den økonomiske kartleggingen i regi av kommunene og fylkeskartkontorene, ble tatt opp igjen på 1960-tallet. Denne gangen med hjelp av fly.

– Da ble det satt ut plater i terrenget som viste grenseoppgangene. Disse skulle bli fanget opp av flykameraet for å vise knekkpunktet i grensene. Målet var at grunneierne skulle være med og gå opp grensene for eiendommen sin og sette ut platene. Akkurat disse bildene er det en del etterspørsel etter, og det ble gjort en enorm jobb den gangen. Men det er ikke alltid kartene stemmer helt. Kanskje var det en grunneier som ikke møtte opp på grensegangen eller kanskje var inventøren fra fylkesmannen/kartkontoret som satte opp platene ikke helt sikker på hvor grensen gikk, sier Kvarteig.

Det ble gjennomført grensefotografering med fly helt frem til 1990-tallet. Dette ble gjort i regi av Fylkesmannen, og de ferdig bearbejdede bildene finnes hos Kartverkets fylkeskartkontor. De ble tillagt grenseinformasjon som oppbevares sammen med bildene. Dette dannet grunnlag for det som i skulle bli første gangs økonomiske kartlegging. Om du ønsker å få tak i negativene, som ikke er bearbejdet, finner du disse hos Kartverkets hovedkontor på Hønefoss.

KART KAN FINNES MANGE STEDER

Som nevnt er det mange aktører som har drevet med kartlegging i tillegg til Kartverket. Norges Geologiske Undersøkelser (NGU), Norges Vassdrag- og Energidirektorat, elektrisitetsverk, kommuner, jordskifteretter og ulike interessegrupper er noen av aktørene som driver og har drevet med dette. Det påvirker hva som er vektlagt som viktig når kartene blir laget. Hvem som har laget kartet påvirker også hvor du finner de arkivert. I tillegg til institusjonene som allerede er nevnt, finner du også mange gamle kart hos Gunnerusbiblioteket i Trondheim, hos Nasjonalbiblioteket og hos Arkivverket. På Nasjonalbiblioteket finnes det i tillegg mange gamle atlas som kan være av interesse.

SOMMERVEIER OG LOKALT NÆRINGS LIV

Noen kart kan inneholde mye informasjon om miljøene våre forfedre levde i.

– I gamle kart kan du blant annet finnes informasjon om hvor sommerveiene og vinterveiene gikk, hvor man kunne komme seg over elver og lignende. Det kan fortelle deg noe om hvordan dine forfedre forflyttet seg til ulike tider. Du kan også se når de gikk over til å bare ha en vei, ved å følge kart fra år til år. Gamle kart kan i tillegg fortelle noe om lokalt næringsliv. For eksempel at det lå tett i tett med møller langs en elv eller kanskje et teglverk, glassverk, eller en oppgangssag, sier Kvarteig.

Håndtegnet kart over Kristiania fra 1770.

Det betyr at du kan bruke gamle kart til å for eksempel finne ut hvor mølla din forfar jobbet på lå.

SJEKK KARTTEGNE

Når du skal lese kart er det fint å kjenne til de ulike karttegnene og hvordan disse var til ulike tider.

– Karttegnene har holdt seg ganske stabile gjennom mange år. Men det har selvsagt variert hvor strengt ulike karttegnere fulgte dem. For å få en oversikt over hvilke karttegn som gjaldt til ulike tider kan du bruke ulike oppslagsverk. Disse ble gitt ut med jevne mellomrom, og finnes på Nasjonalbibliotekets nettside. Noen eksempler er *Norm for konventionelle karttegn* (1902), eller *Forskrifter for karttegn* (1907). Den eldste normerte boken med karttegn er fra 1793 og er skrevet av professor og stadskonduktør I. H. Rawert. Tittelen er *Forelæsninger over den geometriske, trigonometriske og militaire Landmaaling tilligemed Nivelleringen*.

KAN FINNE EIENDOMMER SOM IKKE EKSISTERER I DAG

Gamle kart kan også gi deg informasjon om eiendommer eller adresser som ikke lenger finnes på dagens kart.

– Jeg fant adressen til farmoren min i folketellingen fra 1910. Denne adressen finnes ikke lenger i dagens Fredrikstad. Men i Fredrikstad kommune ble det for noen få år siden lansert en historisk kartportal, kart.fredrikstad.kommune.no.

kommune.no/historiske, som viser gamle kart opp mot nye. På denne måten fant jeg adressen hennes. Det er mulig å finne adresser på andre vis også, for eksempel ved å sammenligne gamle kart med nye. På gamle kart fra midten av 1800-tallet kan du også finne navn på gårder og husmannsplasser som i dag ikke er synlige på andre måter enn som overgrodd hustuffer, sier Kvarteig.

KART DIGITALISERES FORTLØPENDE

Kartverket har digitalisert rundt 10 000 kart, og flere er på gang.

– Blant annet ønsker vi å få ut flere gamle kart for de nordligste fylkene. De eldste og flotteste sjøkartene skal inn i løsningen. Nå gjenstår bare bedre søkemuligheter for å finne de historiske kartene på nettløsningen, sier Kvarteig.

▶ HVORDAN HAR GRENSENE UTVIKLET SEG I NORGE?

Hvordan har kommunegrensene utviklet seg i Norge? Hvor mange kommuner har vi hatt og hvordan kan vi finne ut hva tidligere kommuner heter i dag?

På våre nettsider finner du en artikkel som tar for seg disse temaene.

Släktforska smart i Sverige

223

Fjell Lødra

1.		2.		3.		4.		5.		6.		7.		8.		9.		10.	
Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)		Födelseort (födelse, dödsdag, år, månad, dag och min.)	
Kvarnkullen																			
Ag. Enok Johannesen		Hermannsgården		69 3		Edleskog		v		1888									
h. Joran Johnson				72 12		Norge		v											
h. Alda Konstance				78 14		Norge		v											
d. Hedvig Karolina				98 14		Norge		v											
s. Georg Henry				03 1		Steneby		v											
s. Konrad Kristian				04 22		d ^o		v											
s. Alf Holger				07 12		d ^o		v											
d. Annette Victoria				09 24		d ^o		v											
d. Margit Teresia				11 3		d ^o		v											
Agita Amanda Johannesdatter		Arbituska		80 27		Edleskog		v				Norge		07 28					

Källorna och registren finns hos ArkivDigital

Aldrig förr har det varit så lätt att släktforska i Sverige!

ArkivDigital digitaliserar sedan snart femton år svenska kyrkböcker och annat källmaterial för släktforskare och gör dem tillgängliga på internet.

Med ett abonnemang får du inte bara tillgång till ArkivDigitals stadigt växande arkiv med för närvarande drygt 80 miljoner nytaga färgbilder av kyrkböcker, bouppteckningar och andra viktiga källor. Du kan också söka dina släktingar i Sveriges största personregister: BiS, Befolkningen i Sverige 1860–1947, med över

100 miljoner registerposter. Det omfattar alla personer som nämns under dessa år i de så kallade husförhörlängderna och församlingsböckerna (se bilden), ett slags kontinuerligt förda folkräkningar (folketellningar).

ArkivDigital erbjuder också andra register, exempelvis Sveriges befolkning 1940, 1950, 1960, 1975 och 1985 med persondata om alla svenskar som levde dessa år.

Ett abonnemang kostar 395 SEK/månad eller 1795 SEK/år och ger dig tillgång till allt källmaterial och alla register som ArkivDigital erbjuder.

www.arkivdigital.se

ArkivDigital
Din nyckel till historisk kunskap

ArkivDigital är Sveriges ledande leverantör av historiskt källmaterial via internet. Våra kunder är historiker, släkt- och hembygdsskare och andra som vill studera källorna i original. Bolaget grundades 2005 och har i dag ca 35 anställda och 370 aktieägare.

Jordskiftearkiv og gardshistorie

Det norske jordbrukssamfunnet gjekk gjennom ei rekkje strukturelle endringsprosessar på 1800-talet og først på 1900-talet. Jord var delt opp og eigedomsformer endra. Ei interessant kjelde som fortel mykje om denne delen av norsk gardshistorie er arkivet etter Udskiftningsvæsenet.

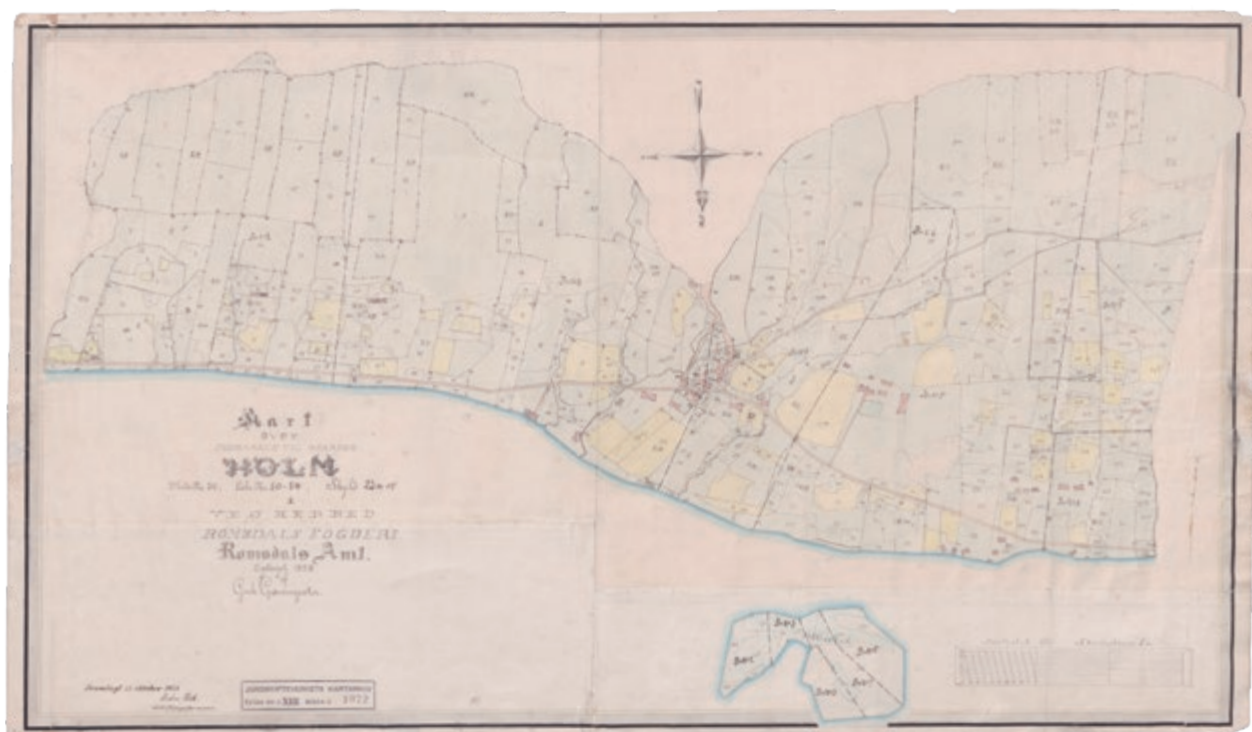
■ MADS LANGNES

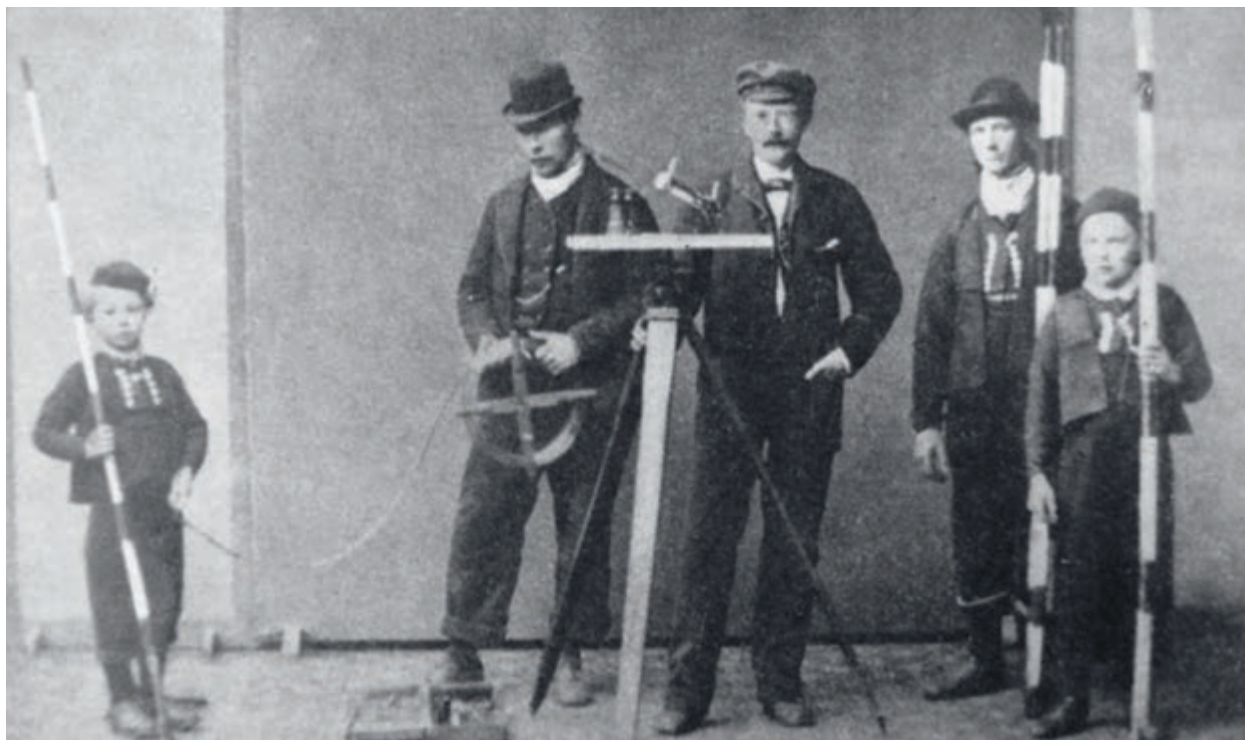
■ dr. philos i historie, konservator og forfattar

Det norske jordbrukssamfunnet gjekk gjennom ei rekkje strukturelle endringsprosessar på 1800-talet og først på 1900-talet. Folkeauke, urbanisering, teknologisering og omlegging frå eit hovudsakleg sjølvbergingsretta jordbruk til produksjon for sal kan vere stikkord i så høve. I delar av landet vart også utskiftingane

av inn- og utmark omfattande. Og med påfølgjande konsolidering av eit tidlegare teigblanda innmarksfelleskap og oppsplitting av mange av dei gamle felles-tuna, må utskiftingsprosessen kunne seiast å ha stått for eit heilt omskifte i dei bygdene der den gjekk føre seg. Før ei innmarksutskifting kunne til dømes ein vestlands-

Utskiftingskart over garden Holm i Romsdal frå 1893. KJELDE: RIKSARKIVET, JORDSKIFTEKART XIII-1072

Utskiftingslandmålar Fredrik Julius Julin (i midten) og hans «hjelpere» i 1882. KJELDE: DET NORSKE JORDSKIFTEVERKS TJENESTEMENN 1859-1959. OSLO 1959.

bonde bu i eit tettbygd klyngetun saman med fleire grannar og ha innmarka på gardsbruket sitt oppdelt og spreidd i fleire titals små og store teigar.

JORDFELLESSKAPET

Jordfellesskapet, med sameige, teigblanding og tette fellestun, vart med tida sett på som lite tenleg både i Noreg og i mange andre europeiske land, og ein fekk utskiftingsreformer som skulle løyse opp denne strukturen. *Utskifting*, eller *jordskifte* som ein seier i dag, galdt hovudsakleg to sakstypar. Det eine var oppløysing av ulike former for sameige, det andre var oppløysing av teigblanding. Teigblanding vil seie at fleire gardsbruk har jorda si oppdelt i stykker/teigar som ligg innimellom kvarandre. Målet er at kvar gard skal få like mykje av same type jord i forhold til gardens størrelse.

Målet med utskiftingane var å samle kvart gardsbruk sin eigedom i ein eller få konsoliderte teigar, i staden for den gamle jordeigedomsstrukturen med sameige eller teigblanding. Fellestuna måtte også ofte delast opp og flyttast ut i same prosessen, for å få gode løysingar.

Med utskiftingane endra også kulturlandskapet seg monaleg, då konsoliderte einingar ikkje berre medførte at gardsbruka fekk langt færre og større teigar, men at det samstundes vart lagt til rette for innføringa av nye landbruksreiskap, driftsformer og ei generell modernisering av landbruket.

Saman med andre landbruksreformer frå same tidbolken var utskiftingane difor med på å skape dei eigedomsformene i norsk jordbruk, det norske kulturlandskapet og dei bygdemiljøa ein kjenner frå 1900-talet og fram til i dag. Der det vart gjennomført utskiftingar,

er det desse forretningane som har fastlagt grensene som i mange høve framleis er gjeldande mellom gardsbruk både på inn- og utmark. Den spreidde busetnaden i einskildtun som er det vanlege på den norske landsbygda, er også eit resultat av utskiftingane.

UTSKIFTINGSVESENET

Dei viktigaste og mest omfattande kjeldene til utskiftingshistoria finn me etter *Utskiftningsvesenet* som vart etablert som eigen offentleg etat i 1859, etter lov om utskifting av hopehav, fellesskap, i innmark og utmark av 12. oktober 1857. Desse arkiva ligg på dei einskilde statsarkiva kring om i landet.

I samsvar med lova vart det etter kvart tilsett ein eller fleire faste utskiftingsformenn i dei fleste amta, samt at amtmannen etter trongen oppnemnde mellombels tilsette formenn. Offentlege utskiftingar skulle leiast av ein utskiftingsformann saman med to menn oppnemnde av futen, og det som gjekk føre seg ved utskiftingsforretningane skulle etter lova først inn i ein forhandlingsprotokoll autorisert av amtmannen. Desse møtebøkene kjenner me som *utskiftingsprotokollar*, og er både i omfang og etter innhald den viktigaste delen av arkivet etter utskiftingsvesenet. I desse protokollane har utskiftingsformennene ført inn innhaldet og gangen i kvart møte i utskiftingsretten. Kvar utskiftingsformann utførte fleire utskiftingar samstundes. Då bøkene for kvar formann er førte kronologisk etter dato, må ein gå inn på fleire ulike stader i protokollen for å finne heile utskiftingsforretninga for ein gard. I og med at mange utskiftingar tok fleire år frå første møte i utskiftingsretten til avslutta forretning, vil ein i einskilde høve måtte nytte

Parcelnummer	Eier	Utskiftingsprotokoll	Utskiftingsprotokoll
1	Kalksteinen	1	228 42800
2	"	1/2	228 42800
3	"	1/2	228 42800
4	Kalksteinen	1/2	228 42800
5	"	1/2	228 42800
6	"	1/2	228 42800
7	Kalksteinen	1	228 42800
8	"	1/2	228 42800
9	"	1/2	228 42800

Utdrag frå boniteringslista som vart ført ved utskiftinga på garden Dønne indre i Hardanger i 1867. KJELDE: STATSARKIVET BERGEN, HORDALAND JORDSKIFTEDØME, HARDANGER JORDSKIFTEDISTRIKT, FORHANDLINGSPROT. HARA4 1867-1870.

fleire protokollar for å få heilskapen i ei forretning. For å finne fram til den samla utskiftingsprosessen for kvar utskifta gard, har ein ved nokre

av statsarkiva laga ulike former for register.

Ikkje riktig alle utskiftingsprotokollar er tekne vare på. I dei tilfella kan ein gå til pantebøkene i sorenskrivararkiva, der me finn den *tinglyste* utskiftingsforretninga. Eit rundskriv frå Indredepartementet frå 17. januar 1861 gav rettleiing om kva som skulle takast med i det tinglyste utdraget frå utskiftingsforretningane. Og etter eit skriv frå Indredepartementet av 6. november 1907 vart det vanleg med eigne pantebøker for jordskiftesaker. Dette grunna i det store omfanget desse dokumenta hadde, slik at innføringa av jordskiftesakene i pantebøkene ikkje skulle seinke innføringa av andre tinglyste dokument. Den viktigaste skilnaden på kva me finn i utskiftingsprotokollane og i pantebøkene, er at *boniteringslistene* manglar i det tinglyste dokumentet. I tilfelle der utskiftingsprotokollen manglar, kan ein likevel stundom finne desse boniteringslistene saman med til dømes utskiftingsrekvisisjonar, pålegg frå amtmannen, brev til formannen, reduksjonsutrekningar, delingsforslag og anna i saks- og korrespondansearkiva til utskiftingsformennene.

Tunet på garden Aga i Hardanger. Utsnitt frå utskiftingskart frå 1869. KJELDE: RIKSARKIVET, JORDSKIFTEKART XI-118.

BONITERINGSLISTER

Boniteringslistene må sjåast i samanheng med utskiftingskarta som vart teikna opp i samband med utskiftingar etter lova av 1857. Desse listene viser med nummer til dei nummererte boniteringsteigane som er teikna inn på karta, og har i det minste med eigar til kvar einskild boniteringsteig. Oftast har boniteringslistene også med storleik, bonitet (godleik/kvalitet på jorda), om det var åker, eng eller anna mark.

I eit kulturhistorisk perspektiv kan ein også nemne at kvar einskild teig gjerne hadde eit særnamn. Desse namna kan fortelje mykje om både gammalt arbeidsliv og gamal tenkjemåte. I boniteringslistene vil ein finne mange av særnamna på teigane som igjen kan gje verdfulle kulturhistoriske opplysingar. Ifølgje rettleiinga frå styresmaktene skulle namna på teigane i utgangspunktet vere med i boniteringslista, men vart oftast utelate frå 1880-talet og utetter.

UTSKIFTINGSKART

Karta inneheld opplysingar om grenser både før og etter utskifting, samt at hus, vegar og steingjerde er teikna inn, og då med høgast detaljrikdom kring tun, husklynger og andre faste installasjonar. På ein del av karta er det også markert kva teigar som er eng og kva som er åker, og kan

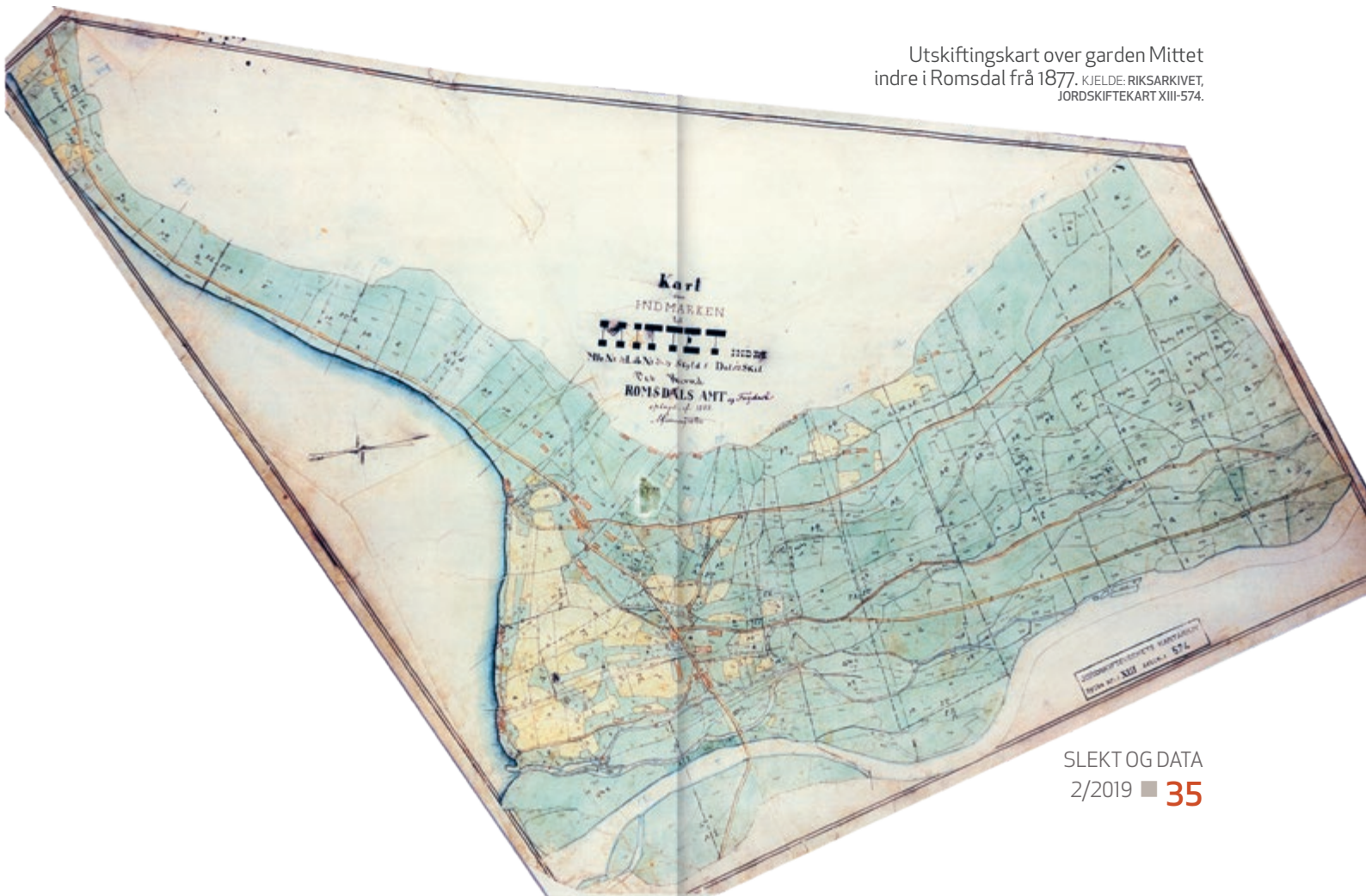
jamført opp mot andre opplysingar, som dei me finn i utskiftingsprotokollane, gje eit detaljert bilete av drifts- og organisasjonsformer for utskiftingane. Av ulike årsaker, mellom anna skyldeigesystemet, der jordeigarane åtte skyld og ikkje areal, vart det ikkje teke opp kart i samband med matrikuleringsystemet i Noreg, slik som i ein del andre europeiske land. Utskiftingskarta er difor gjerne dei eldste gardskarta me har. Målestokken for utskiftingskarta varierer, men oftast teikna ein opp innmarkskart i målestokken 1:1000 eller 1:2000. Desse målestokkane vart valde på grunnlag av utskiftingsreglementet av 1859, men me veit det også vart teikna opp innmarks-utskiftingskart i målestokkane 1:1250 og 1:1500.

Dei originale utskiftingskarta vart overlevert Norges Geografiske Oppmåling frå 1868. Karta vart sidan overførte til Jordskifteverkets kartarkiv på Ås, ein institusjon som var i verksemd i tidbolken 1955–1999. Utskiftingskarta vart så overførte til Riksarkivet i Oslo, men fargekopiar i A3-format finst hjå dei regionale jordskifterettane kringom i landet. I seinare år er karta digitaliserte, og ein finn no denne både interessante og vakre arkivkjelda på digitalarkivet.no, under *Finn kilde/Diverse kilder/Kart*. ■ ■

LITTERATUR

- Mads Langnes: *Utskiftingsrett og gardsskipnad*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning/Novus forlag, Oslo 2018.

Utskiftingskart over garden Mittet indre i Romsdal frå 1877. KJELDE: RIKSARKIVET, JORDSKIFTEKART XIII-574.

Husmannsvesenet

De aller, aller fleste av oss har husmenn i slekta. Husmannsvesenets historie strekker seg flere hundre år tilbake i den norske historien. En husmann var, enkelt forklart, en person som leide en tomt fra en bonde.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

– I 1922 kom historikeren og statistikeren Simen Skappel ut med et stort oversiktsverk for husmannsvesenet, der han beskriver de lange linje for dette. Han skriver at husmennenes historie kunne trekkes helt tilbake til trellene i vikingtiden. Akkurat det mener vi ikke lenger, men han har rett i at ideen om husmenn ikke er ny. Arbeidere som ikke har eid sin egen jord har eksistert i flere hundre år, men de økte kraftig i forbindelse med befolkningsveksten på 1700-tallet. Før slutten av 1600-tallet hadde det stort sett ikke vært mer enn en arving som levde opp og kunne ta over gården, så antall gårder og antall personer i befolkningen holdt seg ganske stabil. Men etter at befolkningstallet eksploderte på 1700-tallet var det plutselig sju, åtte og kanskje ni barn som levde opp på en gård og trengte jord. Samtidig var det på denne tiden ingen by med industri man kunne reise til, så det fantes ingen gode alternativer for å prøve lykken utenfor bygda, sier Mette Vårdal. Hun disputerte i fjor med avhandlingen *Ligesaa vel i Vådmel som i Fløiel. Uformelle relasjoner mellom embetsmenn, bønder og husmenn i Vågå ca. 1745–1844*.

TRE TYPER HUSMENN

Den store befolkningsveksten kombinert med få muligheter gjorde at husmannsvesenet bare økte og økte utover 1700-tallet. Fra 1750-tallet kom den første reguleringen av husmannsvesenet.

– Denne reguleringen stilte blant annet krav om at det skulle være et kontraktsforhold mellom bonden og husmannen. Reguleringene var ikke strenge, men de var der, sier Vårdal.

I lovverket stod det blant annet at bonden som leide ut en husmannsplass ikke skulle få en ekstra skattebyrde når jorda han eide ble ryddet. For mange husmenn måtte selv rydde jorda hvor de skulle leie, bygge og bo.

– Gjennom forskningen min, som tar utgangspunkt i

Vågå, har jeg kommet frem til at det var tre typer husmenn. Den første typen var bondesønner som ikke hadde odel. Siden de ikke fikk arve gården, fikk de isteden jord hvor de kunne rydde og bosette seg. Den andre typen var tjenestefolk som fikk et lite husvære i nærheten av gården de jobbet på. Den tredje typen var personer som ryddet plass i utmarksområder, og senere bosatte seg der mot kontrakt. Noen hadde spurt om lov før de startet, andre startet ryddingen før de hadde fått tillatelse, sier Vårdal.

STORE VARIASJONER I KONTRAKTEN

Hvilke plikter som lå til husmannskontrakten kunne også variere veldig fra gård til gård.

– En husmannskontrakt var et privat forhold mellom bonde og husmann. Om husmannen var sønn av bonden, hadde han nok ikke arbeidsplikt. Mens en husmann som ikke tilhørte familien kunne ha det. Vi skiller også mellom husmenn i innmark og utmark. En husmann som leide innmarkseiendom levde mye tettere på bonden og hans familie, og måtte gjerne pliktarbeide. I utmarka var det derimot ikke så mye å dyrke, så der hadde kanskje husmannen bare et par dager i slåtten han måtte hjelpe til. Han hadde dermed mye tid til å ta andre typer arbeid, som håndverksoppdrag. I tillegg til dette, var det også husmenn som ikke hadde jord tilgjengelig. Det betydde at de ikke kunne dyrke maten sin selv, sier Vårdal.

SOM EN FAR FOR SINE BARN

I likhet med kontraktene kunne også forholdet mellom husmann og bonde variere veldig.

– En moralsk tanke i samfunnet sa at bonden skulle forholde seg til tjenestefolket sitt som han ville forholdt seg som far til sine barn. Og det var nok mange bønder

som var omsorgsfulle mot sine husmenn, men det var også de som utnyttet systemet og sine arbeidere. Det er litt som dagens sjefsrolle. Mange bruker rollen godt, andre er ikke flinke sjefer, sier Vårdal.

YMSE EIENDOMSTRANSAKSJONER

Det var også stor variasjon i hvordan en husmannsplass byttet hender.

– Noen ganger tok neste generasjon over, andre ganger solgte husmennene husmannsplassene seg imellom.

– *De solgte altså en eiendom som noen andre eide?*

– Gjennom forskningen min har jeg kommet over mange underlige typer transaksjoner. Ofte har jeg tenkt «jöss, er dette greit?». Men det var mange som ønsket seg en husmannsplass og det var derfor mange måter man kunne gjøre dealer med disse, sier Vårdal.

STORT SETT HUSMANN TIL GRAVEN

Om en bonde ikke ønsket å ha en husmann på gården lenger var det ikke bare å si opp kontrakten. Det fantes regler og han kunne ikke gjøre akkurat hva han ville. Men det var ikke alltid lovverket ble fulgt til punkt og prikke.

– En av hovedkildene i min forskning er en husmann som urettmessig ble kastet ut fra husmannsplassen og gikk til sak mot bonden. Denne saken gikk helt til høyesterett og han vant. Det førte til at han fikk bli på husmannsplassen og fikk en bedre regulert avtale. Men du skulle være veldig ressurssterk for å begi deg ut på noe sånt, sier Vårdal.

Hvor mye ressurser en husmann faktisk hadde var veldig varierende fra husmann til husmann. Men en ting kan slås fast. Det var svært få husmenn som klatret på den sosiale rangstigen gjennom livet.

– De få som gjorde har stort sett blitt kjente historier. På den andre siden var det mange bønder og embetsmenn som endte opp som husmenn, og husmannsstanden bare este ut. Det kan også nevnes at det var en glidende overgang mellom standene på den sosiale rangstigen. Det var for eksempel bare små forskjeller mellom de minste gårdene og de største husmannsplassene. Men det var likevel noen sosiale forskjeller, selv om det for eksempel var husmannsjenter som faktisk endte opp med å gifte seg embetsmannssønner og lignende, sier Vårdal.

HUSMANNSVESENETS ENDE

Husmannsvesenet og tallet på husmenn endret seg gradvis utover 1800-tallet i takt med voksende byer og økt industri, og muligheter for utvandring.

Nils Stueløkken, Stuggulykkjen, husmann under Bårdset på Ringsaker. FOTO: SIMEN BAARDSETH/DOMKIRKEODDEN

– Når andre muligheter dukket opp var det mange som grep disse, for husmannsvesenet var ikke noe attraktivt sted å være. Da ville mange heller prøve lykken andre steder. Med dette gikk tallet på husmenn gradvis ned. I 1928 kom det også en lov gav alle husmenn rett til å kjøpe jorden de leide. Likevel fantes det husmenn helt opp til 1960-tallet. Hvorfor noen fortsatte å være husmann så lenge kan man jo spekulere i. En grunn kan være at husmenn slapp å skatte. En annen grunn kan være at husmannsplassen de leide ikke ville gi tilstrekkelig driftsgrunnlag til å overleve, sier Vårdal.

KILDER TIL HUSMENN

Å drive slektsforskning på husmenn er ikke alltid like lett. Husmannkontrakter var for eksempel en privat kontrakt mellom bonde og husmann, og de er derfor stort sett ikke registrert i statlige arkiver. Noen kontrakter kan likevel finnes i arkiver, i bygdebøker og hos museer, men hva som finnes, og i hvilket omfang, kan

Underkrevne

Benj. Wegner
gjør vittetlig: at have overladt Huusmanden *Ole Knudsen*
til Bedøelse og Brug den under min tiende
Gaard *Frogner* i *Ager's* Sogn beliggende
Plads, kaldet *nije Frognerstue*, paa efterfølgende Bilskaar:

- 1) Den aarlige Afgift af Pladsen skal være betalt inden hver Octobers Maanedts Udgang med 1. Speciedaler.
- 2) Pladsen skal bruges forsvarlig, dyrkes vel, og ikke forringes paa Huse eller Jordvei. Afgrøden maa ikke sælges eller bortføres derfra og den samlede Gjødsel altid forblive ved Pladsen uden Betaling.
- 3) Huusfolk maa ikke indtages, ei heller Høgen opholde sig i Husene i kortere eller længere Tid uden Eierens Billie.
- 4) Til Brænde maa allene bruges Dvift og Stubber, som oprenskes om Sommeren og samles til Vinter-Forraad i Gaardens Skov, intet deraf maa sælges eller overlades Andre, ikke hugge eller brænde Brænte eller Andet, ei heller sætte noget Træ, lidet eller stort, uden Udviisning.
- 5) I Tilfælde af ulykkelig Uddøende betaler Opsidderen ½ Parter og Eier ½ Part af alle Materialier og Omkostninger, som udfordres til nye Huses Opbyggelse.
- 6) Opsidderen skal være forpligtet til efter Tilfælde at forrette hvorsomhelst, hvad Arbeide han der bliver anvist, imod at erholde samme Betaling, som Eierne har bestemt for de andre sine Huusmænd.
- 7) Naar Eierne skulde finde for godt enten at bruge Pladsen selv eller at ville overlade den til en anden, da skal *Ole Knudsen* være forpligtet til under Udløstelse og uden videre Lovmaal og Dem at fraskytte og ryddiggjøre den næste Lovens Færedag, efterat han ser Juel derfra er bleven udsagt. Skulde Opsidderen ville fraskytte Pladsen, da skal han frasige sig den inden Mikkelisdag førend næstfølgende Færedag.

Disse Bilskaar vedtager jeg *Ole Knudsen* til Opfyldelse i alle Dele og holder mig samme efterrettelig.

Af dette Document beholder enhver af os eet Exemplar, da de eenblydende ere udsedte.

Frogner. d. 21. October. 1837.

Benj. Wegner,

Ole Knudsen

Vit vittetlig:

Jakob Gulbransen.

med Vamfalden Han

Christen Johanne Jensen.

Bildet viser en husmannskontrakt for Frognerseteren, inngått i 1837 mellom godseier Benjamin Wegner, eier av Frogner hovedgård, og husmannen Ole Knudsen. Den årlige leien var 1 speciedaler. FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

derfor være svært varierende. Ta gjerne en kikk på arkivportalen.no og sjekk hva som står registrert der. Eller kontakt arkivet eller museet som sogner til området «din» husmann bodde for å høre hva som finnes hvor.

Ellers kan vi generelt nevne at husmenn og deres familier var omfattet av alle statlige, generelle ordninger som fantes. Med unntak av skatteinnkrevningen. Du finner dem altså ikke i skattearkivene.

Men de finnes i en rekke andre arkiver. Under kommer det noen eksempler på steder det kan være verdt å lete.

KIRKEBØKER

Her kan du for eksempel legge ekstra merke til hvem som står oppført som faddere ved dåp eller forlovere ved giftemål. Om dette er bonden eller en del av hans familie kan det si noe om hvor nært forhold de hadde. Kirkebøkene finner du på digitalarkivet.no.

FOLKETELLINGER

Her ser du hvem som bodde på husmannsplassen og hvor mange de var i husmannsfamilien. På våre nettsider finner du en artikkel som tar for seg disse temaene. finner du på digitalarkivet.no.

SKOLEARKIVER

Også husmannsbarn hadde rett til skolegang, og du finner dem derfor i skolearkivene. Disse finnes i kommunale arkiver. Les mer om kilder til elever og skolearkiver på vår nettside eller i *Slekt og Data* 4-2018.

FATTIGVESENETS ARKIVER

Av og til var det nødvendig for en familie å søke hjelp hos det offentlige. For eksempel om et familiemedlem ble syk eller foreldrene ikke hadde råd til å ta vare på alle barna sine. Fattigvesenets arkiver ligger i kommunale arkiver. Les om disse arkivene i *Slekt og Data* 1-2019 eller på vår nettside.

RETTSARKIVER

Du kan blant annet finne husmenn i rettsaker som går på rettigheter knyttet til husmannskontrakter eller andre saker der

det hadde blitt klinsj med bonden. Rettsmateriale finnes i statsarkivene og mye av materiale ligger også digitalisert på digitalarkivet.no.

FORMANNSKAPSARKIVER

Formannskapene kom i forbindelse med at kommunene fikk selvstyre i 1837. Husmennene hadde ingen stemmerett før 1898 og dermed ingen rett til å sitte i styre og stell i kommunen før det. Men de kunne melde inn saker til formannskapet om smått og stort. Dette gjelder også styringsorgan, for eksempel Stortinget. Du kan lese mer om både formannskapsarkiver og Stortingsarkiver på vår nettside eller i *Slekt og Data* 1-2019. ■ ■

Telefonkataloger og adressebøker

Telefonkataloger og adressebøker er gode kilder til folks adresser og mange av dem er også digitaliserte.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

ADRESSEBØKER

Den første adresseboken kom ut i Oslo i 1838. Bøkene skulle senere gis ut mange steder i landet. Disse bøkene kan både inneholde informasjon om privatpersoner og om næringsdrivende/bedrifter. En del av bøkene inneholder også skatteopplysninger om de som står nevnt, samt andre opplysninger som yrke og firmainformasjon. I bøkene som inneholder skatteopplysninger vil du gjerne ikke finne de som manglet skattbar inntekt.

I adressebøkene finner du også gamle annonser fra lokalt næringsliv. Disse kan fortelle deg noe om lokalmiljøet dine forfedre bodde i. For eksempel hvilke butikker som fantes, noe som kan si noe om varetilfanget der de bodde. Samt datidens priser.

Du finner adressebøkene flere steder. Teknisk Museum har noen i samlingen sin. Det samme har

Nasjonalbiblioteket. De har digitalisert mange av bøkene sine og du finner dem på **nb.no**. Du finner også digitaliserte adressebøker på **digitalarkivet.no**.

TELEFONKATALOGER

Den første telefonkatalogen kom ut som et vedlegg til *Aftenposten* og *Morgenbladet* 20. november 1882. I telefonkatalogene kan du finne mange av de samme opplysningene som i adresselistene, og også disse finnes for mange steder i landet.

Du finner gamle telefonkataloger hos Teknisk Museum. De har alle telefonkataloger med unntak av enkelte kataloger fra 1920- og 1930-tallet. Du finner også mange telefonkataloger hos Nasjonalbiblioteket. Disse er ikke digitalisert ennå, men kan bestilles til lesesalen.

Ellers har Slekt og Data noen digitaliserte telefonkataloger på våre nettsider.

KILDE

- Nasjonalbibliotekets veiledningstjeneste og Arne Nordsveen, Teknisk Museum

☪ Telefonkataloger kan være en spennende kilde.
FOTO: LEIF ØRNELUND/OSLO MUSEUM

Hva står det i folketellingen fra 1920?

I desember 2020 blir folketellingen fra 1920 tilgjengelig på Digitalarkivet. Denne tellingen inneholder mer informasjon om boforholdene til folk enn tidligere tellinger.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

Tellingen har sju ulike skjema: Personseddel, husholdningsliste for by, husliste for by, hus- og husholdningsliste for herreder, kretsliste, hovedliste og skipsliste.

For slektsforskere er personsedlene det aller mest interessante i tellingen. Her får hver eneste person sitt eget skjema. Dette var bare gjort en gang tidligere, i 1891.

I tellingen er det en rekke interessante opplysninger å hente og vi vil nå ta for oss noen av dem.

GIFTE KVINNER

Gifte kvinner måtte fylle ut når de ble gift og hvor mange barn de hadde fått i ekteskapet. Det er også spurt hvor mange av barna som var i live på det tidspunktet tellingen ble foretatt. **VERDT Å MERKE SEG:** Spørsmålene gjelder kun ekteskapet de var i på tidspunktet tellingen ble gjort. Om de hadde vært gift tidligere og fått barn som hadde dødd, vil disse altså ikke stå.

ARBEIDSLIV

Arbeidstagerer blir bedt om å skrive hvem de jobbet for og de som drev egne firmaer måtte oppgi antall ansatte. Biinntekt og bigeskjeft har også fått en egen rubrikk. **VERDT Å MERKE SEG:** Alle ansatte måtte fylle ut arbeidsgiverens navn og hvilken type bedrift de jobbet i. Om det var en butikk måtte de skrive hvilken type butikk det var snakk om. Fabrikkarbeidere måtte føre inn hvilken fabrikk de jobbet på. Om en bedrift hadde flere «virksomhetsgrener», for eksempel en trelastbedrift, skulle man føre inn hvilket felt man jobbet mest med. For eksempel «sagbruk». De som jobbet på en gård trengte ikke å oppgi navn på bonden de jobbet for, men om de hadde ulike arbeidsgivere måtte de skrive at de var hos forskjellige bønder.

SYKDOM OG NEDSATTE FUNKSJONSEVNER

Personer som var syke eller hadde en psykisk eller fysisk funksjonsnedsettelse måtte registrere dette. Her blir flere ulike sykdomskategorier nevnt, samt at utfylleren måtte

fortelle om dette var medfødt. Om det ikke var medfødt måtte det oppgis i hvilken alder vedkommende ble rammet. **VERDT Å MERKE SEG:** Definisjonen av en blind person var alle uten gangsyn. For døvstumme var definisjonen alle døve som ikke hadde fullstendig normal taleevne. Det ble også påpekt at «normale personer med små åndsevner, sinker, regnes ikke som åndssvake, heller ikke de i alderdommen gradvis åndssløvende». Rubrikkene «Legemlig vanfør» og «Syk» skulle bare krysses av for personer som var helt arbeidsudyktige eller hadde vesentlig nedsatt arbeidsevne. Når det gjaldt medfødt sykdom ble døvstumhet eller psykiske nedsettelse som ble oppdaget flere år etter fødsel regnet som «antagelig medfødt», med mindre en sykdom eller ulykke kunne være årsak til dette.

TILBAKEVENDT EMIGRANTER

Alle som hadde vært minst to år i USA ble bedt om å fylle ut når de dro og når de kom tilbake. **VERDT Å MERKE SEG:** Dette gjaldt ikke de som hadde vært i USA som studenter eller på ferie.

TROSSAMFUNN

Her kunne man krysse av for statskirken eller man kunne fylle ut et annet alternativ selv. **VERDT Å MERKE SEG:** De som ikke var med i statskirken og ikke hadde noe annet trossamfunn ble bedt om å skrive «Intet».

FAST BOSTED OG OM DE VAR HJEMME NATT TIL 1. DESEMBER

De som bodde fast i en husstand ble bedt om å føre inn dette, samt om de var hjemme natt til 1. desember 1920. **VERDT Å MERKE SEG:** Sjømenn, elever som var borte på «kurser» i mindre enn ett år, pasienter på vanlige sykehus og så videre, ble bedt om å fylle inn hvor de oppholdt seg da tellingen ble gjort, men skrive at de ikke var fast bosatt. Langtidspasienter, for eksempel på en institusjon, ble bedt om å fylle inn institusjonen som fast bosted.

NASJONALITET OG DAGLIG SPRÅK

Alle som bodde i Hålogaland bispedømme, som omfattet hele Nord-Norge, i Trøndelag eller kommunene Solør, Vinger og Odal, fikk et skjema med et ekstraspørsmål. Her måtte alle som hadde «lappisk», altså samisk, eller kvensk familiebakgrunn fylle ut «Nasjonalitet» og hvilket språk de snakket til daglig. **VERDT Å MERKE SEG:** Alle som hadde en «blandet nasjonalitet» måtte skrive dette. For eksempel «norsk-kvensk». Om man hadde en norsk forelder og en som var kven skulle man streke under

 Folketelling i Norge
1 desember 1920.

Skjema 1. Personseddel nr. 1
Waler herred. Tellingskrets nr. 1
Hus- og husholdningsliste nr. 1, Gårds nr. 1, Bruks nr. 1

1. Fullt navn: [redacted]
2. [redacted]
3. Fødselsdag: [redacted] året [redacted]
4. Fødested: Waler (Opgi herred eller by i Norge eller fødestad utenfor Norge.)
5a [redacted]
5b For gifte kvinner: Når gift? [redacted] Oplysningene gjelder nuværende ekteskap.
Samlet antal barn i ekteskapet? [redacted] Herav i live? [redacted]
6. Levevei (hovederhvervet, se Regler for utfyllingen: Spørsmål 6).
[redacted]
7. (Se Regler for utfyllingen: Spørsmål 7).
a. Hvis De arbeider for andre (som funksjonær, arbeider o. s. v.):
Hvem arbeider De for? [redacted]
b. Hvis De driver egen virksomhet: Anvender De leiet arbeidshjelp (ja eller nei)? ja
8. Bierhverv (eller binnækt) Svin og egg smaa bruk
Har man ingen binnækt av nogen betjening settes „nei“.
* Her kan scores ved tydelig understreking av de ord som passer.

9. For alle som vesentlig forsørges av andre:
Angi forsørgerens hovederhverv nøiaktig [redacted]

Merk: Hjemnevende barn under 15 år regnes alltid som forsørgede; deres eget erhverv anføres som bierhverv i foregående rubrikk.

10a Blind¹. — Døvstum¹. — Sinnssyk¹. — Andssvak¹. — Legemlig vanfør¹. — Syk¹.
For alle disse angis også hjemstavnskommunen [redacted]

10b Er blindheten, døvheten o. s. v., vanførheten eller sykdommen: Antagelig medfødt¹ eller i hvilken alder fremtrådte: [redacted]

11. Arbeidsdyktig¹. — Vesentlig nedsatt arbeidsevne¹. — Helt arbeidsudyktig¹.
[redacted]

12. I hvilket land statsborgerskap: Norge¹ eller [redacted]

13. For alle norske som har vært minst 2 år i Amerika: Hvilket år reist fra Norge? [redacted] Hvilket år hjemkommet? [redacted]

14. Tro. anfund. Statskirken¹ eller [redacted]

15. Stilling i husholdningen: Hovedperson¹. — Hustru¹. — Sønn¹. — Datter¹. — Tjener¹. — Losjerende: med full kost¹, med delvis kost¹, uten kost¹. — Besøkende¹ o. s. v. [redacted]

16a Er De fast bosatt i huset (ja eller nei)? ja
Hvis „nei“, hvor bosatt? [redacted]

16b Var De tilstede i huset natt til 1. desember (ja eller nei)? ja
Hvis „nei“, antagelig opholdssted? [redacted]

* Her kan scores ved tydelig understreking av de ord som passer.

begge ordene. Om en forelder var halvt kvensk og halvt norsk, og en annen forelder var kvensk skulle man streke under ordet kvensk.

HUSHOLDNINGSLISTER OG HUSLISTER

Husholdningslistene og huslistene er også interessante for slektsforskere. I byene var dette to ulike lister, mens det på landet, i herredene, var en felles liste.

Vi tar for oss husholdningslistene i byene først. Disse ble fylt ut av leietager/leilighetseier og inneholder mange spennende opplysninger. For eksempel:

- ➊ Hvor mange husholdninger det er i leiligheten og hvor mange av hvert kjønn som bor der.
- ➋ Hvor i huset leiligheten ligger, hvilken oppgang og hvilken etasje. Man måtte også fylle ut om det var eget kjøkken og bad, samt antall rom i leiligheten. Husleie er også et punkt i skjemaet. De som hadde andre ting inkludert i husleien, som tilgang til hage, sentraloppvarming, elektrisk lys eller lignende, ble bedt om å fylle ut dette.
- ➌ Skjema for eksterne leietagere i leiligheten, altså losjerende. Her måtte man blant annet fylle inn husleien per måned.

Huslistene ble fylt ut av eieren av hele huset/gården. Listen gir opplysninger om blant annet:

- ➊ Hvem som eier huset/gården og adressen.
- ➋ Oversikt over leilighetene i bygget og hvor mange som bodde i disse. Det er også en rubrikk der det blir spurt om hvor mange som var hjemme natt til 1. desember, altså tellingsdato.
- ➌ Om huset/gården var et næringsbygg er det spurt om det er kontorlokale, butikklokale, fabrikklokale, annen type verkstedlokale, lagerrom eller annen type

lokale. Det også spurt om disse er knyttet sammen med eventuelle boliger i bygget.

Når det gjelder hus- og husholdningslisten for herredene, altså landsbygda, inneholder disse mye av de samme opplysningene som listene fra byene. Men noe er verdt å merke seg:

- ➊ Om man hadde bryggerhus, stall, fjøs og lignende, der noen kunne bo, ble det man bedt om å fylle ut dette.
- ➋ Eventuelle leietagere ble bedt om å oppgi om de forpakter gården, har føderåd, er i gårdeierens tjeneste, leier hus hos eieren, fremleier hos andre eller lignende.

SKIPSLISTENE

Om du har sjøfolk i slekta, kan det i tillegg lønne seg å ta en titt på skipslistene. Disse ble også ført i 1891, 1900 og 1910, men skipslisten fra 1900 har blitt borte i årenes løp. I folketellingen fra 1920 er alle skip innenfor Norges grenser registrert, samt mannskap som sov om bord natt til 1. desember 1920. De som ikke sov om bord er ikke registrert.

KILDE

• Svein Warberg, Seksjon for Mediekonvertering i Arkivverket

VIL DU BIDRA MED Å GJØRE FOLKETELLINGEN SØKBAR?

Arkivverket har invitert til en dugnad med å skrive av folketellingen fra 1920 slik at den blir søkbart på Digitalarkivet når den blir sluppet i desember neste år. Her kan alle som vil være med i arbeidet. Du registrerer deg på Arkivverkets nettsider: digitalarkivet.no/content/432/folketellinga-1920

Hva betyr etternavnet ditt?

Hva betyr egentlig et etternavn, hvordan ble det til og hva kan det fortelle om stedet navnebæreren bodde?

IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

– Når det gjelder norske etternavn kan vi stort sett dele disse i to store grupper: Patronymikon, altså farsnavn eller -sen-navn om du vil, og etternavn som stammer fra gårdsnavn. På 1990-tallet hadde 20 prosent av alle nordmenn patronymikon, mens 70 prosent hadde et gårdsnavn som etternavn, sier Olav Veka. Han er navneforsker og har blant annet gitt ut boken *Norsk etternavnsleksikon*. Boka kom ut i revidert utgave i 2016 og inneholder alle etternavn i Norge som har flere enn 25 brukere, og opprinnelsen til disse. En eldre utgave av boken finnes på Nasjonalbibliotekets nettsider.

GEOGRAFISKE FORSKJELLER

Er du blant dem som har et patronymikon som etternavn forteller ikke disse så mye om forfedrene dine og stedene der de bodde. De sier stort sett bare noe om hva forfaren

Her ser vi Gotfred Olsen og familien hans i 1910. Olsen er et veldig typisk patronymikon. FOTO: ERNEST RUDE/OSLO MUSUM

din het til fornavn. Om du derimot har et gårdsnavn/stedsnavn som etternavn kan dette gjerne avsløre flere ting.

– Det første det kan avsløre er hvor navnet geografisk stammer fra, enten landsdel eller bygd. Heter du for eksempel noe med Stuen eller Sveen eller Brenden kommer navnet ditt fra Østlandet. Heter du Reiten eller Trøen eller Aune kommer navnet ditt fra Trøndelag. Kåsen er et navn fra Telemark, mens Tveit er et navn som stammer fra Sør-Vestlandet eller Agder. By kommer fra Østlandet eller Trøndelag, mens Bø stammer fra Vestlandet. Det er noen store trekk. Hvorfor det er akkurat slik er ikke helt tilfeldig. Da navneloven kom i 1923 og alle måtte ta et fast etternavn tok flesteparten navnet på gården de bodde på. Altså allerede godt innarbeidede navn som eksisterte på stedet, sier Veka.

En del navn stammer også fra ord som kanskje kan si noe om omgivelsene til gården. Navnet Njerve stammer for eksempel fra et gårdsnavn i Spangereid og kan være et ord for smal eller trang.

ET UTGANGSPUNKT FOR MANGE NAVN

Veldig mange av gårdsetternavnene stammer fra en bestemt gård eller et bestemt sted, og bare denne eller dette.

– Bondevik er et eksempel, det er et sted som bare finnes utenfor Sogndal. Oftebro er et annet eksempel. Det er et sted i Lyngdal i Vest-Agder, sier Veka.

FANT ETTERNAVN I OPPSLAGSVERK

Disse navnene kan du fort google frem den geografiske opprinnelsen til. Men så er det noen som har et typisk

Familien Rølvåg fotografert en gang mellom 1920 og 1940. Rølvåg er et gårdsnavn fra Dønna og kan enten vise til et elvenavn eller jordrygg. FOTO: AKSEL STORVIK/HELGELAND MUSEUM

stedsnavn, men ikke får opp et eneste treff på kartet. Det kan skyldes to bøker som kom ut på 1940-tallet.

– I 1940 og 1947 gav Astrid Moss ut to bøker som het *Forslag til nye slektsnavn* og *2000 nye slektsnavn: forslag*. Disse bøkene inneholder lange lister med oppkonstruerte etternavn som høres ut som gårdsnavn, men som altså ikke stammer fra et bestemt sted. Mange familier kikket i disse bøkene og plukket seg ut et etternavn som de tok, sier Veka.

Noen eksempler fra bøkene er etternavnene Bråland, Aurmark og Gjerholm. Alle høres ut som faktiske steder, men de er altså bare funnet på og har ikke noen rot i norsk geografi. Det er også verdt å nevne mange av navnene bare har en familie som bærere.

Lurer du på om akkurat ditt navn finnes i disse bøkene, finner du dem på Nasjonalbibliotekets nettsider.

FÅ YRKESNAVN I NORGE

I Tyskland har de ti mest brukte etternavnene sitt utspring i yrkesnavn. For eksempel Schmidt. Men å ta yrkestittelen som etternavn har vært svært uvanlig i Norge, noe som er ganske enestående i Europa der yrke ofte er en kilde til et etternavn.

– Du finner for eksempel ingen som heter Smed i Norge. Her i landet tok isteden smeden navnet etter gården hvor han jobbet eller et patronymikon. Hvorfor yrkesnavn ikke ble brukt finnes det ingen enkel forklaring på, men det kan blant annet skyldes at Norge var en utkant i Europa. Folk bodde langt fra hverandre og mange fant det derfor naturlig å kalle seg opp etter stedet de bodde, sier Veka.

Han legger til at de yrkesnavnene som finnes i Norge er tatt med fra utlandet. For eksempel Treschow. Dette betyr treskomaker, men ingen i Norge har noen gang hatt Treskomaker som etternavn. Navnet kom med postmester Herman Treschow da han flyttet fra Sjælland til Trondheim på 1600-tallet.

At gårdsnavn er såpass dominerende på navnefronten her til lands er også ganske unikt for Norge. Finland er et av få andre eksempler. I vårt andre grenseland Sverige er dette derimot helt uvanlig.

– Der har de isteden ofte «kunstnavn» som Ekblad og Løvmark. I Norge er slike navn svært sjeldne, vi hadde ingen dominerende overklasse som påvirket valget av etternavn, sier Veka.

DANSK ELLER NORSK SKRIVEMÅTE?

Om vi ikke har så mange «kunstnavn» i Norge, finnes det en del etternavn som smykker seg med både th-er, x-er og z-er. I mange tilfeller finnes disse navnene også med mer «moderate» staveformer. Et eksempel er navnet Widvey, som også kan staves Vidvei. Forklaringen på hvorfor det er slik er ganske enkel.

– Frem til 1900-tallet hadde norske etternavn dansk skrivemåte, men etter 1900-tallet fornorsket mange navnet sitt. Spesielt ser vi at bøndene fornorsket navnet sitt, mens de som hadde flyttet til byene før dette ble vanlig beholdt den danske skrivemåten. Noen eksempler er Egeland som på bygda ble Eikeland, Kirkebø og Kyrkjebø og Skeie og Scheie, sier Veka.

1919

– året da de fattige fikk stemmerett

I 2013 feiret vi at den allmenne stemmeretten fylte 100 år. Men det mange ikke vet er at stemmeretten faktisk ikke var for alle fra 1913. Det ble den først for hundre år siden, i 1919.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

Da stemmeretten ble allmenn i 1913 var en stor gruppe fortsatt utelatt: De fattige. Med de fattige mener vi alle de som på en eller annen måte hadde fått hjelp av Fattigvesenet.

– Dette førte til at mellom åtte og ti prosent av Oslos befolkning ikke fikk stemme. Det førte også til en skjevfordeling i stemmer mellom bydelene, der de østlige bydelene stakk seg ut. I områder som Uranienborg og Frogner var prosenten nesten ikke-eksisterende. Der var det primært ugifte kvinner som ikke hadde stemmerett, mens det i bydelene på østkanten var mer jevnt fordelt mellom kjønnene, sier Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv.

Det var mange ulike typer fattigstøtte. Noen fikk for eksempel støtte for å kjøpe sko til barna sine. Andre var kanskje syke i to uker og fikk ikke utbetalt lønn, og måtte da be staten om penger. Ofte var det snakk om små beløp en eller få ganger. Resultatet var at ingen i husstanden med stemmerett fikk stemme på valgdagen. Det er også verdt å nevne at mange ikke en gang visste at det var fattigstøtte de hadde fått. Å oppdage på valgdagen at man ikke fikk stemme må derfor ha kommet som et sjokk på mange.

ETT ÅRS SUSPENSERING

Om du fikk fattigstøtte sa loven at du skulle miste stemmeretten for det neste året. Men om ettårsregelen faktisk ble praktisert er ikke helt sikkert. Sammen med Unn Hovdhaugen, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv, har Bergkvist forsket på en del av dem som ble fratatt stemmeretten. Flere av dem fikk fattigstøtte mye tidligere enn året før.

EN DEL AV STEMMERETTENS LANGE HISTORIE

Men hvordan kunne det skje at man utelot en så stor gruppe i samfunnet og hindret dem demokratiske rettigheter? Da må vi se på stemmerettshistorien i et hundreårsperspektiv.

– Jeg tenker at det henger sammen med det kompromisset som skjedde i 1898, da alle menn over 25 år skulle få stemmerett. Det var nok allerede der en drakamp i samfunnet om denne demokratiske utviklingen. Alle kunne ikke stemme ble det sagt, og kompromisset ble at de som mottok fattigstøtte fortsatt ikke skulle få stemme. Begrunnelsen var at folk skulle være selvhjulpne for å kunne stemme, uavhengig av staten. Andre grupper som en del mente var avhengig av andre og derfor ikke burde få stemme var blant annet kvinner og tjenestefolk. Det var også en del som mente at deler av befolkningen ikke var «egnet» til å stemme, at de ikke var i stand til å sette seg inn i politikk. At loven ikke ble opphevet da kvinner fikk stemmerett i 1913, må vi se i lys av kamper i kvinnebevegelsen. Noen var opptatt av den allmenne stemmeretten, mens andre ønsket at det kun var «egne» kvinner som skulle få stemme, sier Bergkvist.

KLAGDE INN VEDTAKET

Bergkvist og Hovdhaugen har forsket spesielt på klagesakene fra de som ble fratatt stemmeretten sin. I 1916 ble loven endret slik at for eksempel personer som hadde vært syke en kort tid eller hadde fått støtte til barna skulle få stemme. Men regelverket ble håndhevet på ulike måter og mange stod fremdeles stemmeløse igjen. En del av disse klagde dette inn til partienes valgkontorer. I Oslo kom det totalt inn 279 klager til de ulike partiene ved kommunevalget i Kristiania i 1916, og vi finner også lignende saker andre steder i landet.

Klagene ble behandlet av valgstyret, og elleve saker ble tatt opp 24. oktober. En av de elleve som klaget var Anna Henriette Svendsen.

– Hun var kjernemaker på en låsefabrikk. Hun hadde vært enke i ni år, etter at mannen hennes hadde havnet på tvangsarbeid på Prinds Christian Augusts Minde hvor han senere døde av lungebetennelse. Han havnet på tvangsarbeid etter å ha forsøkt lykken i Farsund, men ikke lyktes med å få noen jobb der, sier Bergkvist.

Etter mannens bortgang jobbet Anna Henriette som

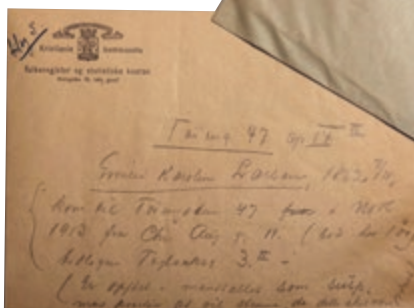

Anna Henriette Svendsen som ung.
Fotoet er i Stein Bastholm Hansens eie.

Anna Henriette Svendsen sammen med barnebarna. Hennes klage var med å oppheve loven som forhindret fattige å stemme. Fotoet er i Stein Bastholm Hansens eie.

Karoline Emilie Larsen ble nektet å stemme på valgdagen 4. desember 1916. Hennes stemmeseddel ligger forseglet med klagen til Stortinget.
FOTO: PETER MYDSKE, STORTINGET

Karoline Emilie Larsen noen tiår etter hun ikke fikk avlegge stemmen sin i valglokalet. På bildet har hun bursdag og sønnen hadde fått skaffet mange blomster via jobben. Fotoet er i Erik Schellhorns eie.

fabrikkarbeider og bodde på Grünerløkka i Oslo. Da klagen hennes om fratatt stemmerett ble behandlet, var det uenighet om bidraget hun hadde fått fra Fattigvesenet. Fattigvesenet mente hun i lengre perioder hadde fått støtte etter mannens død, mens hun selv hevdet at hun fikk støtte i forbindelse med sykdom. Og dermed skulle fått stemme. Bergkvist og Hovdhaugen har lett etter henne i arkivet etter Fattigvesenet for å sjekke hva som stemte, men har bare funnet henne nevnt i forbindelse med mannens død i 1907. Så det er vanskelig å si noe om hva støtten faktisk gjaldt og om hun egentlig skulle blitt fratatt stemmeretten slik hun ble.

SAKEN GIKK TIL STORTINGET

I valgstyrets møte fikk fem av de elleve innvilget stemmerett, mens seks av dem fortsatt stod uten. Anna Henriette Svendsen var en av dem som fikk avslått klagen sin. Men saken stoppet ikke der. Arbeiderpartiet valgte å ta opp hennes og de andres klager i konstitusjonskomiteen på Stortinget i juli 1917. Der ble den avvist, men partiet tok saken opp på nytt samme år.

– Da hadde snøballen begynt å rulle og det var tendenser i samfunnet som førte til mer gjennomslagskraft i saken. Saken ble så behandlet i Stortinget i 1919, etter å ha vært innom Justisdepartementet. Departementet mente at loven enten måtte bli strengere og at moderasjonene gjorde den urimelig eller at den måtte oppheves. Det hele endte med at et enstemmig storting gikk inn for å oppheve loven, sier Johanne Bergkvist.

Anna Henriette Svensen kunne nå stemme.

LURER DU PÅ OM DINE SLEKTNINGER FIKK STEMME?

Det er flere kilder du kan kikke på for å finne ut mer om dine slektninger fikk stemme eller ikke. Alle kildene ligger oppbevart i kommunale arkiver.

STEMMEMANNTALL

Stemmemanntallet er i mindre grad bevart, men det er verdt å undersøke om dette finnes for området dine slektninger bodde i. Her har de som ikke fikk stemme fått en stjerne foran navnet sitt.

FATTIGVESENETS ARKIVER

Om du finner ut at dine slektninger ikke fikk stemme, kan du gå til Fattigvesenets arkiver for å finne ut hvorfor de fikk fattigstøtte. Du kan lese mer om Fattigvesenet og arkivet etter dette på våre nettsider.

ARKIVET ETTER VALGSTYRET

Her er kan du finne en eventuell behandling av klagesaken til de som ikke fikk stemme og du kan også få en viss forståelse av hvordan et valg foregikk før. ■ ■

KILDE

- «Deres stemmeret vil bli suspendert». Seks fattige kvinners kamp for allmenn stemmerett – *Arbeiderhistorie* 1-2019.

VIL DU LESE MER?

Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugen har skrevet en lengre artikkel om de stemmeløse fattige i *Arbeiderhistorie* 1-2019. Dette tidsskriftet finner du gratis tilgjengelig på idunn.no Oslo byarkiv kommer også med en bok temaet i høst.

De vanligste spørsmål

Vi har spurt Peter Sjölund, som er en nestor når det kommer til bruk av DNA i slektsforskning, om de vanligste spørsmålene han får om temaet og svarene på disse.

■ IDA BERGITTE ANDERSEN HUDVEBAKKE

– Det aller vanligste spørsmålet jeg får er «hva får man få vite når man tar en DNA-test?». Det er tre ting. Du finner tusentalls slektninger som du ikke visste at du hadde. Og dette er levende mennesker. Det skiller DNA-testingen fra vanlig slektsforskning, for da leter man jo stort sett blant døde mennesker. Ved å ta en DNA-test finner man personer man kan møte og snakke med. Det er det aller morsomste. Når du tar en DNA-test får du også mulighet til å sjekke om den slektsforskningen du har gjort stemmer. Det gjør du ved å sjekke linjene du har satt opp i slektstreet opp mot linjene du får opp når du DNA-tester deg. Det tredje du kan finne ut, er om du er i slekt med skjelett som har blitt funnet ved arkeologiske utgravninger. Min eldste kjente stamfar var en mann som levde i Ukraina for 9000 år siden, sier Peter Sjölund. Han er kjent som en nestor når det kommer til bruk av DNA i slektsforskning og holder mange foredrag om temaet. I april var han på besøk på medlemsmøtet til Slegt og Data Oslo/Akershus.

Nysgjerrig på hvordan du finner ut om du er i slekt med et skjelett? Når du DNA-tester deg vil du få vite hvilken «haplogruppe» du tilhører, altså grupper for dem som har en felles stamfar. Når du får vite det, kan du søke på haplogruppen din+arkeologisk funn på Google. I motsetning til vanlig slektsforskning, der man ofte ikke kan være helt 100 prosent sikker på at funnene en har er riktige så lyver genene aldri. Derfor vet Sjölund at Ukraina-funnet helt sikkert er i slekt med han. På en eller annen måte.

HVILKEN TEST SKAL JEG TA?

– Et annet spørsmål jeg ofte får er «hvilken test skal jeg ta». Da bruker jeg først å forklare at du har tre typer DNA. Det blandede DNA-et, autosomalt DNA, som du får fra pappa og mamma. Y-kromosom, som menn får fra far. Og så den siste typen: Mitokondrie-DNAet, som vi arver fra mor. Det beste er å begynne med en autosomal test. Da vil du umiddelbart finne tusenvis av slektninger, og har noe å begynne med, sier Sjölund.

SAMME TESTPROSEDYRE

Uansett hvilken test du tar, foregår testingen på samme måte. Du bestiller testen på internett og deretter skraper

Peter Sjölund er en mye brukt foredragsholder på temaet DNA og slektsforskning.

du vattpinnen du får tilsendt på innsiden av kinnet ditt. Så returnerer du testen til en lab i USA. Etter en stund vil du få mulighet til å logge inn på en side der du får opp alle personer som deler samme gener som deg. Med alle mener vi alle som har sendt inn en test til samme testselskap som deg. I tillegg til navn og kontaktopplysninger, får du også opp en estimering på hvor nære dere er i slekt. For eksempel 2. to 3. cousin. Dette stemmer ofte, men ikke alltid 100 prosent. Men at dere er i slekt er helt sikkert.

HVILKET SELSKAP SKAL JEG VELGE?

Sjölund får også mange spørsmålet om hvilket testselskap man skal bruke. Her i Norge er MyHeritage, FamilyTreeDNA og Ancestry de mest brukte selskapene. Felles for alle tre er at testene du tar hos dem sendes til USA og blir analysert der. MyHeritage og FamilyTreeDNA bruker samme laboratorium for å analysere testene sine.

– Personlig vil jeg anbefale folk å begynne hos FamilyTreeDNA, fordi dette er et selskap veldig mange personer fra Norden har testet seg hos. Dette er også det eneste selskapet som tilbyr tester for Y-kromosom og mitokondrie-DNA, sier Sjölund.

Grunnen til at det kan være lurt å teste seg hos det selskapet som flest personer fra Norden har brukt, er at du da får flest mulig personer inn i «matchlisten» din. Om du tar en test hos FamilyTreeDNA kan du senere laste opp resultatene til MyHeritage uten å måtte ta noen ny test. Du kan også teste deg hos MyHeritage først og senere laste opp testresultatene til FamilyTreeDNA. Om du har slekt i USA kan det være verdt å vurdere å ta en test hos Ancestry. Dette fordi Ancestry er det mest brukte testselskapet blant amerikanere. Du kan ikke overføre tester fra andre selskap til Ancestry.

ETISKE SPØRSMÅL KAN DUKKE OPP

DNA-testing åpner opp for noen etiske spørsmål. Før du tar en test bør du vite hva du går til. Er du riktig

ene om DNA-testing

uheldig viser det seg at den du tror er faren din, ikke er det likevel. Men sjokk av denne typen er det ikke så mange som risikerer.

– Mange snakker om dette som det skulle gjelde ti prosent av alle som tester seg, men det er ikke så vanlig som mange tror. Jeg vil estimere at en til to prosent av dem som tester seg opplever dette. Men det hender, og det er vanskelig for de som opplever det.

– *Hvordan vet man at pappa ikke er pappa?*

– Man kan for eksempel oppdage det om to søsken tester seg og så viser det seg at de bare er halvsøsken. Eller at to søskenbarn på farssiden ikke får opp hverandre i sin matchliste, sier Sjølund, og legger til at det er mye vanligere at folk finner sin ukjente pappa enn at folk finner ut at far ikke er far. For om du har en ukjent far vil du med stor sannsynlighet kunne finne ut hvem han var om du tar en DNA-test. Så lenge noen av hans slektninger har testet seg.

HISTORIEN ER IKKE ALLTID SOM MAN TROR

Enkelte ganger er resultatene som dukker opp gjennom DNA-testing til og med mer sjokkerende enn at det viser seg at man har feil far.

– Jeg har jobbet med en sak der to søskenbarn testet seg. Det viste seg at de ikke har noen felles gener. Da gikk den ene av kvinnene til pasientjournalene og leste rapporten fra morens fødsel. Hun ble født tidlig på 1900-tallet. Dagen hun ble født ble det også født en annen jente noen minutter senere. De veide omtrent det samme og bare en cm skilte dem i lengde. Så trolig har disse jentene blitt forbyttet og havnet i feil familie. Dette blir så oppdaget over 100 år senere, sier Sjølund.

TRYGT Å TA EN TEST?

Noen er skeptiske til å ta en DNA-test. En årsak kan være at du sender resultatene over til USA for analyse. Andre er redd for at genmateriale ditt kan bli brukt mot deg, for eksempel om du er bærer av en alvorlig sykdom. En god regel er at du leser gjennom samtykke du godkjenner om du tar testen og tar en vurdering på om det som står der er noe du kan være komfortabel med. Om du tester andre familiemedlemmer må du være nøye på å få en godkjennelse fra dem.

– De rene slektsforskertestene tar ikke med noe som har med sykdom å gjøre. De har selvsagt et genetisk grunnlag for å teste sykdommer du måtte bære på, men man kan like gjerne skaffe seg DNA-et til andre mennesker ved å ta en prøve fra koppen de har drukket fra. Jeg mener at vi legger fra oss mer spor ved å bruke Facebook enn ved å ta en DNA-test, sier Sjølund.

Han legger til at det er enkelte selskap som spesialiserer seg på å teste helseopplysninger. Det kan det være greit å vite når du skal bestemme deg for testselskap. Av testselskapene vi har nevnt i denne artikkelen er det bare MyHeritage som tilbyr helsetester.

Mange kvier seg for å ta en test, fordi de synes det høres så utrolig vanskelig ut. At du nesten må ha en grad i genetikk for å kunne ha utbytte av en DNA-test. Det trenger du ikke å ha. Men noen barrierer kan det være for noen.

– Den første barrieren er at du må være litt datakyndig for å kunne få utbytte av testen din, for du må bestille testen på nett. Du må også gå på internett for å se resultatet ditt. Om du tester deg hos FamilyTreeDNA må du i tillegg kunne litt engelsk for å ha utbytte av testen. Men min erfaring er at de aller fleste slektsforskere klarer dette helt fint, sier Sjølund.

HVOR MYE MÅ MAN GJØRE SELV ETTER EN TEST?

Så er det selve resultatet. Egentlig er DNA-et ditt både svært komplisert og vanskelig å lese noe ut av. Men heldigvis gjør testselskapene denne jobben for deg. Du får bare opp en ferdig liste over slektninger. Så er spørsmålet: Trenger du å gjøre noe mer da eller kan du bare slå seg til ro med listen din?

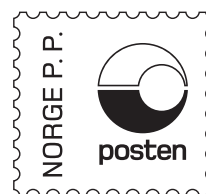
– Tja. Du kan ta en kikk på matchlisten og på slektstreet de ulike matchene i mange tilfeller har lastet opp og se hvor i treet deres slektsgrener krysses. Men du kan aldri være helt sikker på at det faktisk stemmer, siden dette er trær matchene selv har laget. De er ikke laget ut ifra gener, sier Sjølund.

Han legger til at en DNA-test ikke er så mye verdt om du ikke laster opp et slektstre i tillegg. DNA-et viser bare at du er i slekt med noen, for å vite eksakt hvordan dere er i slekt må du ty til tradisjonell slektsforskning. Last derfor opp slektstreet ditt, uansett hvor mange generasjoner du har klart å fylle ut.

– IKKE STOL PÅ DET ETNISKE ESTIMATET

En siste ting som er verdt å nevne når det gjelder DNA-testing er dette med etnisk estimat. Altså at du får opp at du har noen prosent opphav fra et land og noen prosent fra et annet. Dette er noe mange synes er morsomt å få vite mer om, men ifølge Sjølund bør du ta dette resultatet med en stor container salt.

– Mange opplever å få helt forskjellige resultater hos de ulike testselskapene. Dette skyldes at grunnlagsmaterialet som blir brukt for å anslå etnisitet er for lite og er forskjellig fra selskap til selskap. Dette gir derfor ikke sikre nok resultater i dag, sier han. ■■

Returadresse:
Slekt og Data
Øvre Slottsgate 2B
NO-0157 Oslo

Dette bladet handler
om kilder til gård og
grunn. Her ser vi en
eldre kvinne som sitter
foran huset sitt i 1947.

FOTO: HÅKON PRESTKVÆRN/
ANNO DOMKIRKEODDEN